

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Н. КАРАЗІНА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на тему: «Психологічні особливості емоційної сфери внутрішньо
переміщених осіб»

Студентки II курсу групи ЗПС-61
другого (магістерського) рівня вищої освіти
освітньо-професійної програми «Психологія» за
спеціальністю 053 – ПСИХОЛОГІЯ

Кабаргіної В. О.
(прізвище та ініціали)

Керівник к. мед. н., доц. Федосєєв В. А.
(посада, вчене звання, науковий ступінь, прізвище та ініціали)

Чотирьохрівнева шкала оцінювання ____
Кількість балів: _

Члени комісії __ _____
(підпис) (прізвище та ініціали)
(підпис) (прізвище та ініціали)
(підпис) (прізвище та ініціали)

м. Харків – 2023_рік

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Психологічні особливості емоційної сфери внутрішньо переміщених осіб	6
1.1. Дослідження емоційної сфери особистості в науковій літературі.....	6
1.2. «Внутрішньо переміщена особа» як об’єкт психологічного дослідження	11
1.3. Емоційно-регулятивний компонент у ВПО	16
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1	25
РОЗДІЛ 2. Матеріали і методи психологічного дослідження	26
2.1. Характеристика соціально-демографічного опису вибірки дослідження.....	26
2.2. Характеристика методик та методів дослідження	28
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2	36
РОЗДІЛ 3. Аналіз психологічних особливостей емоційної сфери внутрішньо переміщених осіб	37
3.1. Диференціація домінантних позитивних/негативних емоцій у внутрішньо переміщених осіб.....	37
3.2. Рівень депресії у внутрішньо переміщених осіб.....	41
3.3. Рівень ситуативної тривожності у внутрішньо переміщених осіб	43
3.4. Рівень ворожості (агресії) у внутрішньо переміщених осіб	45
ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3	51
ВИСНОВКИ	53
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ	55
АНОТАЦІЇ	60
ДОДАТКИ	62

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Через військову інтервенцію РФ, починаючи з 2014 року і до сьогодні, кількість вимушених внутрішніх переселенців на території України щодня зростає. За даними Міністерства соціальної політики цей показник сьогодні становить 4,9 млн осіб (близько 15% від загальної кількості населення) [25]. Зміна звичного укладу життя, що супроводжується постійною небезпекою ракетних ударів та артобстрілів по жилих масивах у містах і селах, ризик втрати житла, страх за власне життя та життя рідних, невпевненість у завтрашньому дні викликає соціальну напругу та сприяє виникненню проблем психологічного характеру: апатії, відчуття хронічної тривожності і психічної напруги, невротичних та депресивних симптомів, підвищеного рівня агресії, різноманітних девіацій як хімічного, так і нехімічного типів.

Поява нових вразливих груп населення як внутрішньо переміщені особи (ВПО) має чимало суспільних викликів та перспектив для подальшого вивчення психологами та психотерапевтами. Ми повинні зосередити увагу на використанні теоретичних методик та практик, які матимуть позитивний вплив на дослідження емоційної сфери внутрішніх переселенців, створять умови для критичної рефлексії та забезпечать шляхи подолання стану депресії, тривожності та агресії, сприятимуть адаптації до нормативного життя, що є актуальним для українського суспільства в найближче десятиліття.

Об'єкт дослідження: емоційна сфера ВПО.

Предмет дослідження: особливості емоційної сфери ВПО.

Мета дослідження: вивчення психологічних особливостей емоційної сфери ВПО у досліджуваних групах.

Гіпотеза: превалювання негативних патернів в емоційній сфері ВПО.

Задачі:

- 1) теоретично проаналізувати психологічні особливості ВПО;
- 2) дослідити виразність базових емоційних станів у досліджуваних групах;
- 3) визначити рівень тривожності у ВПО;

- 4) визначити рівень депресії у ВПО;
- 5) визначити рівень ворожості (агресії) у ВПО.

Методи дослідження: під час написання кваліфікаційної роботи було використано наступні методи:

- теоретичні: вивчення та аналіз наукової літератури як загального, так і вузького (спеціального) характеру з теми, узагальнення та систематизація матеріалу, що надало можливість визначити проблематику та створити умови для подальшого теоретичного опрацювання та розв'язання;

- емпіричні (діагностичні): шкала диференціації емоцій за К. Ізардом, оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності за Спілбергером-Ханінім, шкала У. Занга для самооцінки депресії та діагностика ворожості за шкалою Кука-Медлей;

- загальнонаукові методи: метод спостереження, метод контент-аналізу і синтезу, метод аналогій та порівняння, метод опитування;

- методи математичної статистики: дослідження психологічних особливостей емоційної сфери ВПО було здійснено на основі аналізу кореляції Ч. Спірмена та U-критерія Мана- Уїтні.

Характеристика вибірки:

До першої групи досліджуваних увійшли ВПО, які отримали цей статус у 2014 року, друга група – ВПО, які стали на облік після початку повномасштабного вторгнення РФ (після 24 лютого 2022 року). Досліджуваними стали громадяни України віком від 30 до 45 років, різних спеціальностей. Територіальна приналежність досліджуваних до початку війни: 9 областей України, в яких на момент початку військових дій відбувалися активні воєнні дії (окупація, ракетна небезпека, руйнація інфраструктури тощо).

Практична значущість представленого дослідження визначається необхідністю комплексного аналізу особливостей емоційного і психічного станів ВПО, наявних переживань щодо ситуативного почуття небезпеки, визначення рівня тривожності та депресії з метою їхнього подолання (за наявності) і повернення до нормативного способу життя. Сформульовані висновки можуть стати в нагоді для

визначення потенційної групи ризику серед населення України, формування психокорекційних програм та ведення психотерапевтичних груп.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, у кожному з яких представлено по 2–4 підрозділи, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаної літератури та джерел, що містить 49 позицій та двох додатків (таблиць, за допомогою яких здійснювалися математичні розрахунки), що репрезентують загальні положення та результати наукового дослідження. Загальний обсяг роботи складає ... сторінки.

РОЗДІЛ 1

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

1.1. Дослідження емоційної сфери людини в науковій літературі

До питань, пов'язаних із природою людської емоційності, особливостей її проявів та мотивації тих чи інших дій зверталися ще в стародавні часи такі відомі мислителі як Арістотель, Платон, Т. Аквінський, Декарт, Б. Спіноза та інші. За науковим визначенням емоція (з франц. *emotion* – «збудження», «хвилювання») – це психічний стани та явище біологічного характеру, властиве людині та вищим тваринам, що виникає в результаті нейрофізіологічних змін та має пряме відношення до думок, почуттів людини (страх, радість, задоволення, гнів тощо), її поведінкових реакцій [45, с. 122–131]. Ще за доби Просвітництва нідерландський мислитель Д. Г'юм намагався пояснити мотивацію людських дій та поведінки, надаючи визначальну роль бажанню та досвіду «Я», що підкорює людський розум [42, с. 202–206].

Наступні покоління мислителів визначали, що емоції та поведінка людини мають прямий взаємозв'язок із соціальними, політичними, історичними та культурними явищами, складними фізіологічними аспектами та неврологічною складовою (як робота мозку). Загалом, за компонентною моделлю емоцій К. Шерера існує 5 елементів емоцій: когнітивна оцінка (оцінка об'єктів та обставин), тілесний симптом (емоційний досвід, який знаходить відображення у фізіологічному компоненті), спонукання до дії (мотивація до рухової реакції), експресія (голос та міміка) та відчуття (переживання певного емоційного стану суб'єктом) [46, с. 693–698].

Існує велика кількість наукових теорій та підходів зарубіжних психологів, які досліджували феноменологію емоційного компоненту у людини. Перші такі дослідження були пов'язані із розробками Ч. Дарвіна про зв'язок біології та психології емоційних явищ. Такі еволюційні спостереження сприяли появі теорії емоційного реагування – пристосувальному адаптивному механізму до різних

життєвих ситуацій. У ході вивчення механізму емоцій дослідник з'ясував, що останні викликають і зміни у тілі, що відображається у міміці, звукових реакціях тощо та пов'язано із змінами у середовищі. Наукові положення Ч. Дарвіна продовжили розвивати У. Джемс та К. Ланге, які вважали, що емоції виникають внаслідок дії зовнішніх впливів, змін у мимовільних актах серцевої, судинної та секреторної діяльності. У. Джемс наполягав, що емоції пов'язані з периферичними змінами, однак К. Ланге пов'язував їх лише з судинно-руховою системою. Разом вони дотримувалися думки, що небажані емоції можливо придушити, якщо докладати певні зусилля, характерні для позитивних емоційних патернів [7, с. 150–151].

Широко відомими концептами з теорії емоцій також стали дослідження К. Ізарда та Дж. Сінгера в межах когнітивно-фізіологічного підходу, М. Клейна – у когнітивному, З. Фрейда – у психодинамічному, Дж. Уотсона – у біхевіористському, Г. Спенсера, Д. Лінсдлі та Е. Даффі – у дименсійному, П. Екмана – у нейрокультурному, ці науковці вивчали питання, пов'язані із диференціацією понятійного апарату (наприклад, різницю понять «емоції» та «емоційність», «емоційне переживання» та «емоційний стан» тощо), роль лімбічної системи у формуванні емоцій, механізми прояву емоцій, мотивацію та зв'язок емоцій з іншими психічними станами і фізіологічними процесами тощо [7, с. 152–154].

Ф. Василюк, Г. Костюк, П. Якобсон, В. Вілюнас, Л. Веккер розробили класифікацію емоцій за параметрами: переживання – відношення – відображення. Загалом декілька генерацій вчених прийшло до єдиного висновку, що особливості прояву емоційних переживань, як позитивного так і негативного характеру, залежить від освітнього й культурного розвитку особистості, її віку та гендеру [9, с. 265–267].

До наукових питань, пов'язаних із емоційною сферою особистості зверталось і широке коло вітчизняних науковців: О. Винославська та В. Зливков досліджували форми емоційних переживань, І. Бех, Б. Додонов, П. Симонов вивчали особистісні утворення, А. Бодальов, О. Кононко та В. Лабунська – зв'язок емоційних станів з іншими психологічними процесами та положеннями, питання формування

емоційної культури в освітньому просторі досліджували О. Груша, О. Войтович та інші. Відомий український психолог Г. Костюк визначав емоції як «суб'єктивні сигнали порушення та відновлення з навколишнім світом та іншими індивідами, які під час виникнення стають регуляторами її діяльності та джерелами енергії» [18, с. 85-86].

Цікавою для нашого дослідження є концепція В. Вундта, за якою емоції можна розподілити за тримірним полярним виміром:

- вимір, в якому є місце задоволенню або незадоволенню;
- вимір, в якому є місце збудженню або заспокоєнню;
- вимір, в якому є місце напрузі або розрядці.

Тобто, у цих вимірах за В. Вундтом існують різні емоційні переживання, які не є сталими, в певний момент в залежності від інтерпретації індивідом ситуації у будь-якому з вимірів або одразу в трьох виникає домінантна емоція, також науковець відзначав, що емоції є постійними [2, с. 46].

Однак найбільш чітко висвітленими у наукових працях про диференціацію емоцій є роботи В. Вілюнаса, К. Ізарда та П. Екмана, які визначили емоції за наступними параметрами:

- емоції як властивість особистості відчувати певне позитивне чи негативне ставлення до інших об'єктів та суб'єктів, результатів діяльності та самого індивіда до себе;
- емоції як відповідні реакції на подразники – зовнішні та внутрішні, що можуть мати прояв у різних почуттях: радості, страху, (не)задоволенні, гніву тощо;
- емоції як психічні стани та процеси під час ситуативних переживань у живих істот;
- емоції як відповідний стан, що висвітлює відношення індивіда до оточуючих та самого себе [9, с. 261–270].

Психолог С. Шехтер вважав, що емоції виникають у особи не під час фізіологічного збудження, а залежать від того як саме вона оцінює певну ситуацію [17]. Загалом, традиційна класифікація емоцій здійснюється за наступними

критеріями: переживання (Г. Костюк, Г. Шингаров); відношення (П. Якобсон) та відображення (В. Вілюнас та Л. Веккер).

У даному контексті вважаємо за доцільне звернутися до наукових розробок американського психотерапевта К. Ізарда, відому методику якого – шкала диференціації емоцій, ми будемо використовувати у наступному розділі в межах дослідження. За цією методикою існує 10 базових емоцій, для кожної з яких характерні унікальні мотиваційні та феноменологічні якості. Ці емоції можуть взаємодіяти, посилювати чи послаблювати інші. Психотерапевт ідентифікував емоції крізь «Я-концепцію», звертаючись до наукових розвідок К. Роджерса – «батька» гуманістичного підходу у психології. Отже, К. Ізард намагався дослідити емоційність індивіда крізь призму питань пізнання та сприйняття останнім себе. Він визначив, що, коли «Я» відчуває загрозу, виникає емоція страху, а радість є результатом підтвердження «Я» образу [14].

Важливо підкреслити, що науковець досліджував диференціацію емоцій за допомогою мультимодального підходу, використовуючи досягнення психодинамічного, когнітивного, соціально-когнітивного, когнітивно-фізіологічного та дименсійного підходів. Особливо цікавою є теорія афекту та мотивації, яку К. Ізард розробив, посилаючись на психоаналітичну теорію афекту за З. Фройдом та М. Клейном. Психолог вважав, що емоції виконують різноманітні ролі, особливо негативні, які виникають під час конфліктних потягів та мають свій прояв у афективній поведінці, що сприяло розробці когнітивної матриці афекту М. Клейна [15, с. 32–33].

Інший дослідник емоційної сфери, радянський психолог Л. С. Виготський, аналізуючи різні теорії та підходи щодо вивчення емоцій (Ч. Дарвіна, К. Ланге, Г. Спенсера, У. Джеймса) наполягав на тому, що жодна з відомих теорій не відповідає у повній мірі вимогам суто наукової концепції. Він вважав, що між емоційними та пізнавальними процесами особистості існує певний зв'язок, який має прояв як «інтелектуалізація» емоцій, що формується ще у період онтогенезу як складова суспільно-історичного розвитку людини. На думку психолога, емоції варто

поділяти на нижчі «натуральні» та вищі «придбані» або елементарні та більш складні, пов'язані із соціально-значущими потребами [7, с. 152].

Не менш актуальною в межах кваліфікаційної роботи є концепція когнітивного дисонансу, яку розробив Л. Фестінгер. Науковець займався дослідженням природи негативних емоцій, за його теорією індивід відчуває негативні емоції в той момент, коли його очікування не співпадають з реальними результатами його діяльності, тобто, утворюється певний когнітивний дисонанс, а коли очікування співпадають з результатами навпаки – відбувається когнітивний консонанс, як наслідок – поява позитивних емоцій. Отже, відповідно до цієї теорії дисонанс та консонанс є доміантними мотивами людської поведінки [23, с. 60–61].

Варто відзначити, що інший британський дослідник емоцій – Д. Хант стверджував, що існують випадки виключення, коли когнітивний дисонанс здатний викликати в індивіда емоції позитивного спектру. Для цього необхідною умовою є наявність «оптимума розбіжності» – якоїсь новизни чи невідповідності між сигналами та установками. Якщо сигнал, отриманий індивідом є схожим та подібним до попередніх, психіка сприймає його як нецікавий, однак, якщо цей сигнал є небезпечним, яскравим, draжливим та сильно вирізняється – він може викликати цікавість. [31, с. 82–83]. Таким чином, Д. Хант визначив тісну взаємодію когнітивної та емоційної сфери людини, що здатне призвести до задоволення потреб індивіда.

Для визначення особливостей емоційної сфери людини психологи звертаються до різних методик, серед яких відомими є дослідження емоційності під керівництвом А. Е. Ольшанникової (1978 рік), яка вивчала модальності базальних емоцій та способи їх вираження (експресивності); Е. Боринг та Е. Титченер у 1950-х роках використовували схематичні малюнки – 360 схем-зображень мимічних виразів німецького анатома Т. Підеріта для діагностики лицьової експресії; валідним також є метод FAST – Facial Affect Scoring Technique, розроблений П. Екманом у 1970-ті роки, став актуальним для складання фотороботів злочинців за фотоеталонами лицьової експресії: гнів, страх, печаль, відраза, здивування або радість. Схожими методами з розпізнавання емоцій за лицьовою експресією є тест FMST – The Facial

Meaning Sensitive Test за Р. Дейлом (1992 рік), PONS – профіль невербальної чутливості, що містить 220 фрагментів поведінки, що представлені у різних елементах експресії: поза, вираз обличчя і т. п [24].

Загалом найбільш поширеними методами дослідження емоційної сфери особистості є опитувальники, за допомогою яких психологи та психотерапевти вивчають превалюючі емоції людини, способи їх вираження, емоційну стійкість, наявність негативних патернів емоцій, що за тривалого періоду їх переживання можуть створити дискомфорт для ментального здоров'я людини тощо. У даному розділі ми звертаємося саме до умов становлення та аналізу психологічних особливостей у функціонуванні емоційної сфери такої групи населення як внутрішньо переміщені особи – ВПО.

1.2. «Внутрішньо переміщена особа» як об'єкт психологічного дослідження

Сучасна українська наукова література апелює рядом тотожних понять, що відносяться до єдиної категорії «внутрішньо переміщена особа»: це і «внутрішні мігранти», і «особи переміщені всередині країни», і «вимушені переселенці» тощо. В англійській літературі вперше цю категорію осіб як «internally displaced persons» у науковий обіг увів російсько-американський демограф Є. Кулішер у праці «Переміщення населення в Європі» у 1943 році, тобто, це поняття із самого початку мало відношення до сучасників Другої світової війни, які через військові дії змушені були змінити місце свого проживання [29, с. 11].

За визначенням Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, внутрішньо переміщена особа – це особа, яка змушена була покинути місце свого постійного проживання (дім) через вплив зовнішніх факторів, незалежних від її волі, з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту або насилля, порушення прав особи, стихійного лиха, техногенної катастрофи тощо [20, с. 12].

У представленому дослідженні таким фактором стало повномасштабне вторгнення РФ на територію України 24 лютого 2022 року. [4]. До 2022 року наша країна займала 8 місце у світі за кількістю ВПО – понад 1,1 млн осіб або 2,45% від загальної кількості населення [3]. За даними Міжнародної організації з міграції після

повномасштабного вторгнення військ РФ на територію України упродовж 2022–2023 років понад 9,2 млн українців стали вимушеними переселенцями, а станом на 23 серпня 2022 року 6 975 000 громадян стали внутрішніми переселенцями (мова йде про лише зареєстровані випадки, кількість ВПО сьогодні є значно вищою), що створило у нашій державі «найбільшу міграційну кризу в сучасному світі» [49].

Отже, джерельною базою кваліфікаційної роботи стали законодавчі документи та актові матеріали типу: закон України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [11], Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [10], дані Міністерства Соціальної політики України [25], матеріали від УВКБ ООН [5] тощо.

Загалом, поняття «внутрішньо переміщена особа» в Україні не вживалося до 2014 року, до того моменту, як війська РФ вперше анексували Крим, частину Луганської та Донецької областей, утворивши квазі-республіки ЛДНР. Наслідками вимушеної внутрішньої міграції через небезпеку військових дій як в 2014 році, так і в 2022 році (тільки цього разу набагато більше за масштабами) для українців стали характерні зміни як на економічному, так і на психологічному, соціальному та культурному рівнях. Залишаючи власну зону комфорту, громадяни з «гарячих точок» опинилися у «пастці» невідомого, що нерідко ставало причиною виникнення внутрішньоособистісних конфліктів: відсутності бажання та мотивації змінювати власне місцезнаходження і в той же час фізична неможливість залишатись в своєму домі та звичному оточенні. Життєвий простір людини поступово зазнавав руйнації: її моральні цінності та плани тепер вже не були важливими та досяжними, виникла невизначеність та почуття невпевненості в завтрашньому дні, страх за власне життя та життя своїх близьких, що призвело до зміни емоційного фону, виникнення хронічного страху та стресу, почуття тривожності, загостреного почуття провини та роздратованості через нездатність вплинути на ситуацію тощо [32, с. 52–54].

В межах представленої роботи ми робимо акцент саме на дослідженні емоційної сфери ВПО, що включає як методику 10 базових емоцій К. Ізарда: цікавість, радість, здивування, гнів, горе, відраза, зневага, страх, сором та провина, так і аналіз наявності таких психологічних станів як депресія, тривожність та

ворожість/агресія. Останні 3 обраних емоційних патерни, на наш погляд, є актуальними не тільки для досліджуваної категорії респондентів, а й для більшості населення України загалом, адже, нові воєнні реалії життя стали психотравмуючими, що створило умови для певного «перелому» та «розриву» за Л. С. Виготським [12, с. 7].

Опинившись в умовах війни, яка відбувається в режимі реального часу, ВПО переживає як фізичне, так і психологічне перевантаження, емоційну напругу та стрес, що впливає на появу вищезгаданих станів. Зокрема, переселенець має вирішити низку нагальних питань та проблем, пов'язаних із пошуком нового житла та роботи, стабільного доходу, можливостей кар'єрного зросту, доступу до державних та муніципальних установ, сфери послуг та медицини. Велика кількість людей втратила близьких та друзів через війну, що також мало наслідки для емоційної сфери громадян України.

Також варто враховувати і фактор міжособистісної комунікації та соціальних зв'язків, що впливає на формування емоційної поведінки. Наприклад, у місцях масового скупчення переселенців (тимчасові прихистки: мобільні містечка, гуртожитки, санаторії, пансіонати тощо) виникають різного роду конфлікти, які можуть мати як особистісне (наприклад, хронічне почуття самотності або синдром «вцілілого»), так і політичне підґрунтя, взаємну недовіру чи то відчуженість, постійну боротьбу за власний простір, певну ізоляцію від зовнішнього світу, специфічне коло спілкування (наприклад, коли декілька різних родин та навіть поколінь перебувають в межах «замкненого простору», різних гендерів, національностей, соціального складу тощо), що часто призводить до потреби в самовираженні та визнанні [32, с. 52]. Дані обставини спонукають особу в примусовому порядку виходити із звичної «зони комфорту» та діяти (змінювати) або прийняти нові реалії життя.

У більшості випадків адаптація до нового середовища та умов життя в ньому займає тривалий час через неможливість одразу вирішити наведені вище приклади проблем, що одночасно корелюється із проживанням особистісного горя за Е. Кюблер-Росс: від шоку (несприйняття), гніву (відрази), торгу (пошуку

можливості повернення додому) та депресії до прийняття – початку побудови свого життя на новому місці [47].

Ми вирішили зосередити увагу на різних емоційних станах ВПО: як позитивного так і негативного спектру, визначити базові домінуючі емоції цієї категорії осіб, окремо дослідивши такі прояви як депресивність, ситуативна тривожність, ворожість та агресія, порівняти та виявити наявності кореляційні зв'язки між емоційною складовою ВПО 2014 та 2022 років.

Досліджуючи психологічні особливості ВПО, маємо відзначити і проблему виникнення «культурного шоку» за К. Обергом, яка може виникнути у критичний момент, коли особа втрачає здатність контролювати ситуацію та ще не володіє необхідними навичками пристосування до нового середовища, що несе психологічний дискомфорт, певну загрозу для її психічного здоров'я і може призвести до втрати як індивідуальної, так і колективної ідентичності. Це питання також досліджували американські антропологи Р. Лінтон та Р. Рендфілд, які найбільш поширеними проявами «культурного шоку» у мігрантів визначали тривожність та невпевненість у собі, недовіру до соціуму, появу хімічних адикцій, депресію та суїцидальні нахили [44, с. 149–151].

Загалом, більшість дослідників дотримуються думки, що проблеми психологічного спектру у ВПО мають комплексний характер та охоплюють різні сфери особистості: від емоційної, когнітивної та мотиваційної до поведінкової і комунікативної. Порушення цих сфер призводить до психологічних проблем та навіть психічних порушень [8, с. 69–71]. До психологічних проблем дослідники відносять: загальні (тобто такі, що властиві кожному члену родини):

- розгубленість, сум та тривога;
- відсутність бачення можливостей та перспектив у майбутньому,
- страх за своє життя та життя родини;
- травматичний досвід свідків та жертв військових дій;
- почуття провини та безпорадності через потребу у зовнішній допомозі;
- втрата колективної ідентичності та контролю над власним життям;
- неможливість створити безпечні умови для своїх рідних;

- падіння самооцінки та почуття самотності;
- потреба пристосуватися в короткий термін до нових умов та реалій життя;
- зменшення або взагалі втрата власного простору, близьких або друзів, домашніх улюбленців (через неможливість забрати останніх разом із собою під час переїзду);
- зниження або втрата критичного мислення, викликаного частими переживаннями,
- появу неврозу та порушень психотичного типу.

До переживань маскулінного типу дослідники відносять переживання за благополуччя родини, пошук гідно оплачуваної та стабільної роботи, провини через неспроможність фінансового забезпечення сім'ї як у довоєнні часи, труднощі контролю емоцій, агресію як ідентифікатор беспорядності, нездатність захистити близьких перед зовнішньою загрозою. Фемінними переживаннями є тривожність за майбутнє родини, що компенсується гіперопікою та надмірною турботою до інших членів сім'ї у новому ареалі проживання, почуття самотності тощо [21, с. 26–29].

За класифікацією Ю. Пилипас про «стани ВПО, які здатні спричинити нестабільність та втрату контролю» переселенець більш схильний до втрати автономності («...я більше не керую процесом, а «пливу за течією...») та суб'єктивності («...я не впливаю на події в моєму житті, хтось вирішує все за мене...»), порушення ідентичності та розгубленості (неспроможність зосередитись на справі, проблеми з концентрацією уваги, складнощі у виконанні повсякденних завдань, що призводить до регресу), появи страху до відторгнення з боку оточення (ідентифікація на рівні – «Я чужий»), почуття постійної небезпеки та беззахисності, перебування у стані «жертви», неконтрольованої злості та агресії, пошуку винуватців та «зовнішніх ворогів», відсутності планів на майбутнє через страх повторення травматичної ситуації, низької самооцінки, почуття провини та формування «комплексу вцілілого»; появи психосоматичних хвороб, адиктивної поведінки, що стає наслідком отриманого посттравматичного синдрому тощо [30, с. 10–11].

Отже, проблематика прийняття нового для людини місця проживання та соціуму, співвідношення себе з останнім, усвідомлення своїх емоцій та потреб, зміни власної ідентифікації є процесом адаптації ВПО до нових реалій життя.

Ми вважаємо, що на сьогоднішній день дослідження психологічних проблем, аналіз емоцій та потреб ВПО в межах представленої кваліфікаційної роботи є важливим напрямком задля ефективного вирішення широкого спектру проблем осіб даної категорії – від побутової до метафізичної адаптації до нових умов життя та урегулювання негативних психологічних наслідків, до яких така форма вимушеної міграції може призвести.

Далі ми більш детально розглянемо раніше згадані прояви емоційної сфери ВПО, які, на нашу думку, є найбільш актуальними під час переживання стресової події – це депресія, тривожність та агресія.

1.3. Емоційно-регулятивний компонент у ВПО

Наукову актуальність дослідження в галузі емоційної сфери індивіда отримали лише у 1950-х роках, коли після завершення Другої світової війни людство зіткнулося з безліччю невирішених психологічних проблем, серед яких питання травматичного досвіду та дезадаптації, пошуку сенсу життя та меж власної свободи мали першочергове місце. Такі психологічні стани як депресія, тривожність та агресія стали визначальними у дослідженнях, пов'язаних із психологічними травмами війни. Більш ніж через 75 років після перемоги над нацизмом дані психологічних досліджень знову свідчать про наслідки вже нової війни, яку розпочала сусідня держава РФ, – Україна сьогодні посідає перше місце в Європі за кількістю осіб, що страждають на депресію внаслідок військових дій.

Депресія – тривалий біохімічний розлад психічного здоров'я людини, один із найбільш поширених у світі, пов'язаний із зовнішніми умовами (навколишнім середовищем), що характеризується зниженням настрою, тривалої апатії та загальної активності індивіда. Психологічний словник надає наступне визначення депресії: «це афективний стан, для якого притаманним є наявність негативного емоційного фону, а також змін у когнітивній та мотиваційній сферах з ознаками пасивної поведінки» [36, с. 88–89]. Для депресивних проявів розповсюдженими є

низька самооцінка та туга, пригнічений стан, загальне знесилення та песимізм. Дослідники (Л. Шнейдер, Е. Блейєр, В. Синицький) виділяють загальні емоційні прояви симптомів депресії:

- пригнічений настрій, жаль та відчай;
- почуття тривоги та внутрішньої напруги, що ось-ось трапиться лихо;
- аутоагресія чи почуття провини (самозвинувачення або невдоволення своїм «Я»),
- підвищення рівню дратівливості та хитка самооцінка;
- відмова від раніше улюблених справ/речей (наприклад, задоволення більше не приносять хобі, професія тощо),
- втрата інтересу до навколишнього світу та оточуючих.

За визначенням Е. Блейєра існує депресивна тріада, яка складається з:

- зниження настрою (гіпотимічні та дистимічні прояви);
- уповільнення когнітивних функцій;
- загальмованість опорно-рухової системи.

За даними статистики до депресивних розладів найбільшу схильність мають особи віком від 20 до 59 років, а пік цього стану припадає на 20–39 років [13, с. 77, 79]. Депресивні прояви можуть мати різноманітні наслідки як психологічного, так і соматичного характеру, що може стати причиною появи суїцидальних проявів.

Проблемі виникнення та поширення депресії серед українців є ведення військових дій на території України упродовж дев'яти років, а особливо загострення фази війни із початком повномасштабного вторгнення у лютому 2022 року, поява та постійне збільшення кількості ВПО. Процес вимушеного переселення є фактором ризику формування та розвитку депресії. За даними валідних наукових досліджень ймовірність появи депресії у внутрішніх переселенців у 5,1 разів вища, ніж у решти населення країни [26, с. 261].

Загалом факторами виникнення депресії є особистісна схильність до цієї проблеми, кількість попереднього негативного досвіду до психотравмуючих подій, наявність певного психологічного триггеру, що може «запустити» депресію, відсутність підтримки з боку найближчого оточення та почуття самотності. Варто

зазначити, що чільне місце у формуванні депресії посідають і стресові фактори, пов'язані із віком, погіршенням стану фізичного здоров'я, втратою працездатності тощо.

Звертаючись до наукових розвідок Дж. Беррі, порушення емоційної сфери в особи можуть мати різноманітні прояви: байдужість та пригнічення, втрата інтересів та хобі, поява апатії, що з часом трансформується у депресію, а також постійна втома, дратівливість, неконтрольовані «хвилі» гніву та агресії, часті перепади настрою, почуття постійної небезпеки, поява фобій та іпохондрії тощо [39, с. 7–8]. За даними психологічного дослідження, які проводили А.-М. Асанова-Нохі, І. Асанов та Г. Буенсторф в групі ризику виникнення депресії знаходяться особи, які на сьогоднішній день є як зовнішніми, так і внутрішніми переселенцями, найбільше ті, хто є вихідцями зі східних регіонів України та тимчасово безробітні [38].

Досліджуючи депресію як важливу складову емоційно-регулятивного компоненту ВПО, варто відзначити, що більшість громадян, які є внутрішніми переселенцями та зверталися за кваліфікованою психологічною допомогою, демонстрували депресивні синдроми та високий рівень стресу із ймовірними серйозними психічними захворюваннями [41, с. 1–6]. Наприклад, психологічні дослідження, які проводилися І. Омельченком ще до початку повномасштабного вторгнення РФ з групою ВПО у 2019 році, мали наступні результати: серед респондентів наявність ознак депресії становила 53,7% [28, с. 1]. Варто відзначити, що ці дані були узгоджені з опитуваннями, які проводилися в інших країнах Європи та Азії (зокрема в Сирії та Іраку) і свідчили також про високий рівень депресії та тривожності у переселенців [1, с. 373]. Передумовою виникнення депресивних симптомів найчастіше є наявність тривожних станів.

Психологічний словник визначає тривожність (анксіозність) – характерна особливість людей, схильних до надмірних переживань та емпатії, гіпертрофованих хвилювань, що щось піде не так як планувалося або взагалі закінчиться невдачею або фрустрацією; залежить від індивідуальних властивостей та характеру особистості [35]. Зазвичай тривожність викликає певна суб'єктивна проблема, яка не несе фізичної небезпеки, а радше становить психологічну загрозу для суб'єкта.

Звичайно, тривожність як і страх є передбачуваними реакціями живої істоти на небезпеку, однак інтенсивність та тривалість цього стану залежить як від спадкової сенситивності центральної нервової системи, так і від зовнішніх факторів.

Аналізуючи феномен тривожності, спочатку варто згадати постать З. Фрейда, який ще в 1926 році в своїй праці «Гальмування, симптоми, тривога» виділив тривогу і занепокоєння як емоційні стани, що містить в собі невизначеність, занепокоєння, виснажливе почуття очікування, що в решті решт призводить до безнадійності. [40].

Його учениця – американська науковиця К. Хорні також працювала в психодинамічному підході, однак на відміну від З. Фрейда не вважала біологічні потяги та соціальні заборони головною умовою виникнення тривожності, а вбачала ядро проблеми саме в травмах дитинства, тобто, за К. Хорні тривожність є наслідком дитячих переживань та почуття безнадійності в комбінації із безпорадністю та ірраціональністю, де вирішальну роль займають проблемні стосунки із батьками або будь-якими значущими дорослими, що в свідомому віці трансформується у базальну тривожність, яка і визначає головні тривожні патерни поведінки. За К. Хорні тривога є динамічним центроутворюючим фактором неврозів [22]. Подібну думку розділяв і австрійський психотерапевт А. Адлер, згідно з його психологічною теорією в основі виникнення неврозів також є тривога, яка може розвиватися за наявності невдалого досвіду соціальних комунікацій або через неможливість отримати бажане індивідом [6, с. 33].

Інший відомий дослідник тривожності К. Ясперс, у 1963 році описав тривогу як емоційний стан, не пов'язаний з жодним об'єктом на відміну від страху, якому притаманно мати певний стимул – щось, що може становити загрозу для життя та здоров'я людини. Тобто, К. Ясперс визначив, що тривога не має прив'язки до когось чи чогось, але може стати для індивіда значущою за певних обставин (наприклад, зтяжне очікування закінчення бойових дій та проголошення Перемоги, звільнення окупованої території та дозвіл від військової адміністрації на повернення додому), в той час як страх завжди є спрямованим [43].

Актуальними, на нашу думку, також є наукові дослідження американського психолога Ч. Спілбергера, який визначив 2 види тривожності – ситуативну (реактивну) та особистісну, а також розподілив тривожність за трьома рівнями:

- низький рівень «тут і зараз» – нервові збудження вегетативної нервової системи, страх, роздратованість (нервозність), напруження м'язів тощо;
- помірний рівень тривожності – наявність в особі працездатності та нормального фізичного та емоційного почуття, однак, при стресі тривожність здатна перейти у стан байдужості та індиферентності до навколишнього середовища, оточуючих і навіть себе [37];
- високий рівень тривожності – гостре наростаюче почуття небезпеки, думки про фатальність буття, наближення катастрофи та відбиття емоцій на фізичному та психосоматичному рівнях (наприклад, панічні атаки) – тривожні вигуки, порушення серцевого ритму, важкість в області грудної клітини, «ком» у горлі, рухові збудження, болі в кінцівках тощо [32, с. 50 – 52].

Стосовно тривожності, варто відмітити, що поширеним явищем серед вимушених переселенців, які опинилися на «новому місці», є реактивна тривожність, яка трансформується в особистісну: схильність осіб до сприйняття будь-якої ситуації як такої, що становить загрозу і відповідна реакція фоновою тривою на неї. Звичайно, реактивна тривожність у кожної особи проявляється з різною інтенсивністю та динамікою в часі – в залежності від вікових особливостей, темпераменту та особистісних якостей, прийому лікарських седативних чи то гормональних препаратів, наявності попереднього травматичного досвіду тощо. Так, за оцінкою міжнародної організації International Alert приблизно 33% ВПО у 2022 році перетнуло діагностичний поріг депресії та тривожності в межах посттравматичного синдрому (ПТСР).

Тут варто звернути увагу і на роль гендеру, адже за численними дослідженнями до поширення депресії та тривожності мають більшу схильність жінки-ВПО, ніж ця ж категорія чоловіків [1, с. 375]. Науковці пов'язують таку відмінність з гендерними стресами: так, у жінок більше виражений страх перед

сексуальним насиллям, втратою соціальної підтримки та родини, відповідальністю за літніх людей (батьків) та власних дітей, фінансовою нестабільністю тощо.

Війна як психотравмуюча подія впливає і на появу ворожості, збільшення рівня агресії та аутоагресії в українців. Агресія (з лат. *aggressio* – напад) – це наявність в особистості деструктивних тенденцій, серед яких фізична або вербальна поведінка, що спричиняє руйнування або пошкодження. Феномен агресії у своїх працях розглядали Р. Берон, Е. Фромм, Д. Річардсон, Х. Хекхаузен та інші [23, с. 59].

Загалом, дослідники виділяють наступні види агресії:

- прихована та відкрита (дослідження А. Єремєєвої, Е. Киршбаума, Н. Казаринової);
- вербальна та фізична (дослідження А. Басса, Д. Майєрса, І. Левіна, Л. Столяренко);
- гнівна або ворожа – індивід усвідомлює власну злість та бажання нанести шкоду (дослідження Р. Берона, Е. Змановської, Д. Майєрса, Д. Річардсона, Л. Столяренко, М. Ярошевського);
- гетеро- – агресія, що має зовнішнє спрямування та аутоорієнтована – має внутрішнє спрямування (дослідження Е. Киршбаума, М. Ярошевського, І. Левіна, М. Левітова; А. Петровського, В. Шапаря);
- доброякісна та зляккісна (дослідження Е. Фромма, Л. Столяренко, Л. Балабанової; Я. Коломінського);
- конструктивна, дефіцитарна та деструктивна агресія (дослідження Г. Аммона);
- реактивна, інтенціональна та імпульсивна – виникає в індивіда як реакція на фрустрацію (дослідження С. Головіна, Я. Коломінського, А. Петровського, В. Шапаря, М. Ярошевського);
- безпосередня та відстрочена (дослідження Д. Долларда, Л. Столяренко) [23, с. 60].

Сучасна українська дослідниця С. Кравчук, проаналізувавши загальні теорії та підходи, визначила агресію як цілеспрямовану поведінку, яка має спрямованість на

нанесення певної шкоди оточуючим (істотам як живим, так і не живим). Також психолог віднесла агресію до психічного стану, що містить в собі різні компоненти пізнавального, вольового та емоційного характеру. Загалом С. Кравчук зазначила, що агресія є властивістю індивіда, стабільною готовністю проявити зовнішню агресію як негативну інтерпретацію у відповідь на певну ситуацію [19, с. 12-14].

Американський науковець Л. Берковіц, який досліджуючи цей феномен, визначав, що агресія – це «будь-яка форма поведінки, що може завдати фізичної або психологічної небезпеки». За класифікацією психологів Дж. Долларда та Л. Берковіца в даному контексті маємо мову про агресію як відповідь на фрустрацію [27, с. 211–213].

Інший американський психолог Д. Майерс розподілив агресію за двома критеріями: на ворожу та інструментальну. Перший вид агресії вказує на такі визначальні чинники як злість, жага нашкодити іншому(ій). Інструментальна агресія дещо відрізняється від ворожої: це засіб для досягнення певної мети, що не має прямої цілі нашкодити.

За Л. Берковіцем агресія має два підвиди, в кожному з яких мета є головним критерієм. Він назвав «ворожу агресію» (негативацію іншої особи, її вербальну комунікацію та поведінку) емоційною, афективною та гнівною, тобто, такою, що виникає раптово під час емоційного збудження і викликає негативні емоції, призводить до цілеспрямованого бажання нашкодити іншій людині. Таким чином, автор вказав на доцільність використання саме терміну «емоційна агресія» на противагу інструментальній Д. Майерса, тобто, пасивній агресії.

Психолог Г. Тріандіс визначав агресію як один з етапів адаптації людини до нового середовища. За його концепцією існує п'ять фаз адаптації або «культурного шоку»:

- для I етапу характерним є ентузіазм, піднесення, наявність надії на кращі зміни;
- під час II етапу поступово починають виникати негативні думки стосовно незвичного життєвого середовища: нові незвичні побутові та житлові умови, комунікація із інакшим оточенням, взаємне непорозуміння, неприйняття інших, що

призводить до певного розчарування, яке згодом може трансформуватися в депресію та тугу за колишнім життям;

- для III етапу характерним є апогей культурного шоку: загострення відчуття безпорадності, дратівливості та агресія, спрямовані як на соціум, так і на самого себе, що може призвести до психосоматичних розладів, проблем неврологічного спектру, розвитку апатії та депресії, хронічної втоми, порушення сну, розладів харчової поведінки тощо. Характерною особливістю цього етапу є непереборне бажання повернутися до звичного ритму та умов життя вдома, незважаючи на небезпеку;

- на IV етапі у людини поступово відбувається перехід від депресії до прийняття нової реальності, що свідчить про повільну адаптацію та інтеграцію в життя соціуму. П'ятий етап свідчить про наявність певної стабільності у відношенні до себе та інших в умовах життя на новому місці, отже, завершення процесу адаптації [48, с. 134–137].

У 2021 році український дослідник А. Кердивар проводив опитування про форми та рівні агресії, в якому взяло участь 997 внутрішніх переселенців 2014–2019 років зі Сходу України – Луганської та Донецької областей [16, с. 18]. Усі вони на момент психологічного дослідження мешкали на території Харківщини. За результатами анкетування було з'ясовано наявність наступних форм агресії: образа, вербальна агресія, непрямая агресія, почуття провини та роздратованість. Зрозумілим є те, що за рівнем агресії більшість респондентів показали високий показник, що пов'язано із недовірою до органів державної влади, президента, соціальних служб та місцевих громад, нетолерантності місцевого населення до ВПО, труднощів адаптації у новому локусі проживання тощо.

Однак варто відзначити, що в межах згаданого психологічного дослідження існує також і інша проблематика: науковці не могли порівняти отримані дані форм та рівнів агресії ВПО із результатами до початку військових дій у 2014 році на території зазначених областей, тому що такі дослідження не проводилися.

Отже, вказувати стверджувально на те, що рівень агресії через зміну постійного місця проживання змінився неможна.

Загалом, проблема вивчення агресивності серед біженців, зокрема ВПО, залишається малодослідженою як в Україні, так і за її межами, що створює широке дослідницьке поле для майбутніх наукових розвідок.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

Військові дії, які розпочала РФ проти мирного населення України ще у 2014 році, спричинили появу такої категорії населення як ВПО. Процес вимушеного масового переселення, що в більшості випадків проходив в умовах надзвичайно небезпечної та виснажливої евакуації вплинув як на фізіологічний стан людей, так і на їхнє психічне здоров'я. Психологічні дослідження, що проводилися в Україні після 2014 року свідчать про травматизацію багатьох українців, насамперед, тих, хто був вимушений покинути власний дім у пошуках безпечного прихистку та порятунку від військових дій. Нові жорстокі воєнні реалії створили умови для розвитку затяжного стресу, хронічної тривожності та страху за своє життя та долю рідних, порушення самосприйняття та власної ідентичності, невизначеності майбутнього, формування комплексу «вцілілого», появи психосоматичних розладів та неврозів тощо. На сьогоднішній день малодослідженою залишається проблематика визначення як позитивних, так і негативних емоційних проявів ВПО, адже більшість українців не зверталися до фахової допомоги.

Аналізуючи наукову літературу з представленої тематики, можемо визначити що дослідження емоційної сфери базується на чималій кількості наукових концептів та психологічних теорій, жодну з яких неможна використовувати як уніфікований підхід до вивчення психофізіологічних механізмів роботи емоційної сфери індивіда. Ми орієнтуємося на вивчення емоційного компоненту у ВПО за науковими розвідками К. Ізарда, Дж. Бері, П. Екмана та інших відомих дослідників емоцій. На нашу думку, важливим сьогодні є визначення рівня емоційного спектру ВПО, однак, не лише «емоційного профілю» з 10 базових емоцій за К. Ізардом, а й таких станів як тривожність, депресивність та ворожість (агресія), що є актуальним в межах українських воєнних реалій та створює перспективи для подальшого вивчення емоційної сфери ВПО.

У наступному розділі ми більш детально зосередимо увагу саме на демографії вибірки груп респондентів, використаних психологічних методиках, хронології та етапах дослідження.

РОЗДІЛ 2

МАТЕРІАЛИ І МЕТОДИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Характеристика соціально-демографічного опису вибірки дослідження

Представлене психологічне дослідження було розроблене та проведене упродовж червня-серпня 2023 року на онлайн-платформі Google Forms. У ньому взяли участь 60 осіб, віком від 30 до 45 років (Рис. 2.1), з них – 35 жінок (58,3%) та 25 чоловіків (41,7%) (Рис. 2.2) з 9 різних областей України: Харківської – 22 особи (36,7%), Донецької – 13 осіб (21,7%), Луганської – 11 осіб (18,3%), Запорізької – 6 осіб (10%), Київської, Дніпропетровської та Херсонської – по 2 особи на область (3,3%), Чернігівської та Одеської – по 1 особі на область (1,7%) (Рис. 2.3):

Ваш вік:
60 ответов

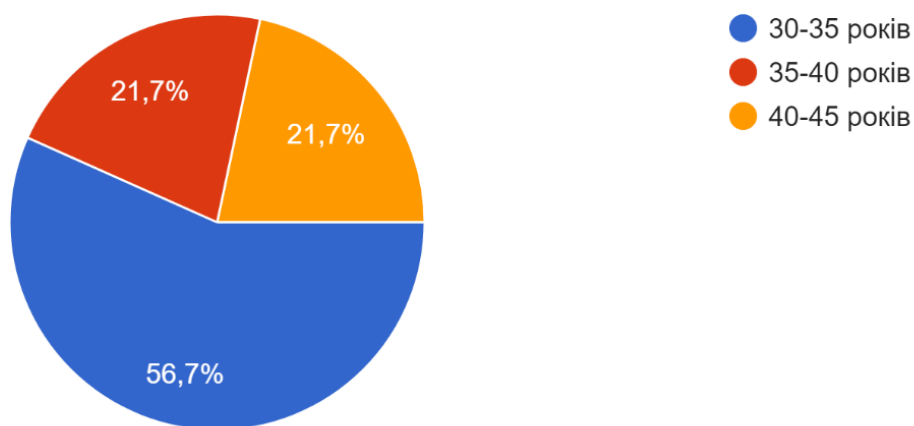

Рисунок 2.1. Розподіл досліджуваних за віком

Стать:
60 ответов

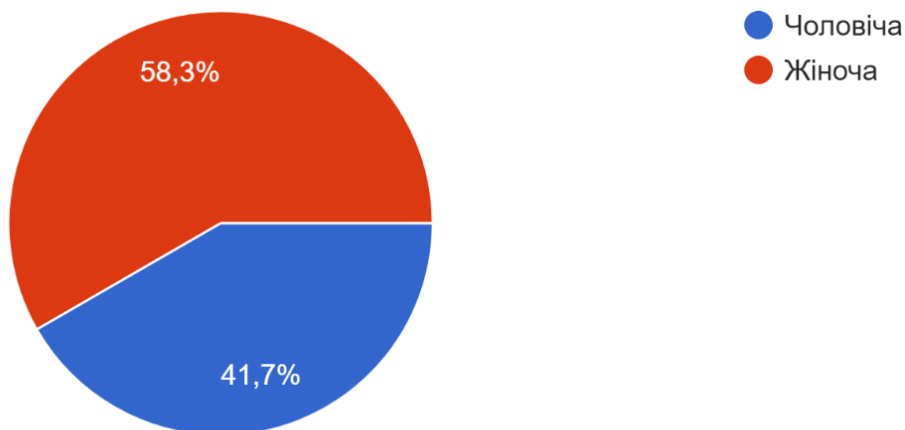

Рисунок 2.2. Розподіл досліджуваних за статтю

Місце проживання до 24 лютого 2022 року:
60 ответов

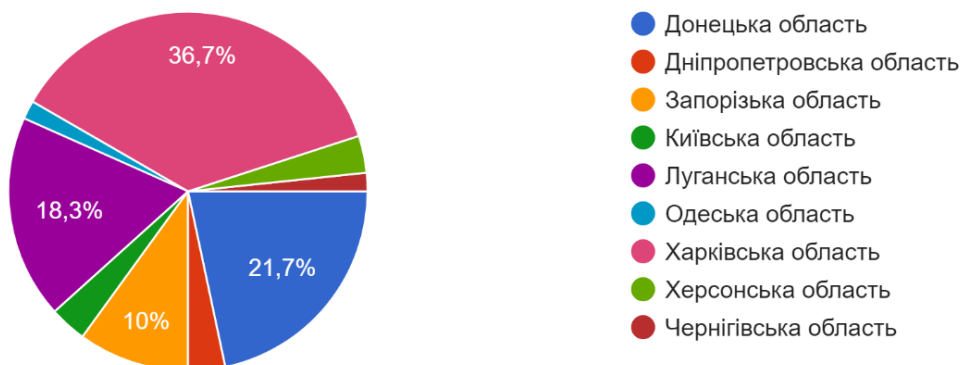

Рисунок 2.3. Місце проживання досліджуваних до початку військових дій в Україні

Відзначимо, що обидві вибірки ВПО – громадяни України, які отримали статус внутрішніх переселенців у 2014 році та ті, хто став на облік у 2022 році представлені у рівній кількості – по 30 осіб на кожну групу (50%) (Рис. 2.4):

Коли вперше Ви отримали статус ВПО:

60 ответов

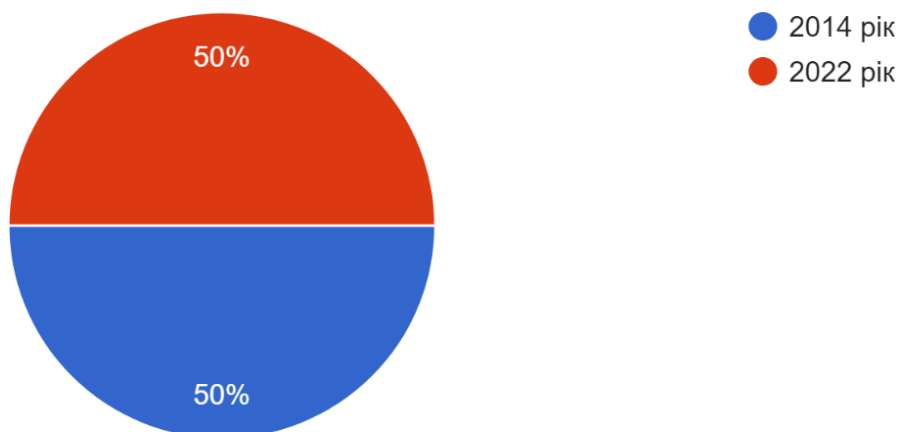

Рисунок 2.4. Розподіл за хронологією отримання статусу внутрішньо переміщеної особи

2.2. Характеристика методик та методів дослідження

В ході кваліфікаційної роботи для підтвердження чи спростування заявленої гіпотези про превалювання негативних патернів в емоційній сфері ВПО ми провели емпіричне дослідження. Для цього ми використали 4 психологічні методики для визначення базових емоційних станів та домінантних емоційних компонентів емоційної сфери ВПО як:

- «Шкала диференціації емоцій» за К. Ізардом;
- Оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності за Спілбергером-Ханіним;
- «Самооцінка депресії» за шкалою У. Занга;
- «Діагностика ворожості» за шкалою Кука-Медлей.

Далі більш детально зупинимося на кожній з обраних методик окремо. Базовою для нашого дослідження стала «Шкала диференціації емоцій», розроблена американським психологом К. Ізардом в 1974 році в якості додатку до його теоретичної концепції, за якою науковець виділив 10 базових емоцій влистявих

людині: це інтерес, радість, здивування, горе, гнів, презирство, відраза, страх, сором та провина. Також дослідник виділив 4 типи мотивації:

- спонукання (голод, біль);
- емоції (10 базових емоцій);
- афективно-когнітивну взаємодію: емоція-емоція (страх–сором–провина);
- афективно-когнітивну структуру (інтроверсія–екстраверсія, егоїзм, скептицизм тощо).

Загалом шкала К. Ізарда є доволі зручною у використанні, за її допомогою спеціаліст може зробити оцінку поточних емоційних переживань досліджуваного, проаналізувати домінантні емоційні компоненти, мотиваційні установки тощо.

Методика К. Ізарда використовує 30 монополярних шкал-означень, які описують різні емоційні переживання як позитивного, так і негативного спектру [29]. Кожна з 10 базових емоцій має оцінюватися в межах трьох субшкал, розташованих за наступним порядком:

- I. Інтерес (озн. 1–3);
- II. Радість (озн. 4–6);
- III. Здивування (озн. 7–9);
- IV. Горе (озн. 10–12);
- V. Гнів (озн. 13–15);
- VI. Відраза (озн. 16–18);
- VII. Презирство (озн. 19–21);
- VIII. Страх (озн. 22–24);
- IX. Сором (озн. 25–27);
- X. Провина (озн. 28–30) [14].

В межах цієї градації досліджуваному пропонують дати оцінку кожному з 30 наявних означень за п'ятибальною шкалою: від повної відсутності – 1 до максимального значення – 5, враховуючи вираженість кожного емоційного переживання в поточний момент. Варто зазначити, що у даній методиці всі шкали є прямими – зростання оцінки відповідає зростанню емоційного переживання особи.

Відзначимо, що процес інтерпретації обробки даних «Шкали диференціації емоцій» здійснюється в два етапи. Спочатку підраховують оцінки за кожною з 10 базових емоцій, що здійснюється за допомогою складання балів за трьома шкалами відповідно до проявів позначених досліджуваними емоцій. В результаті отримуємо 10 показників, що можуть варіювати від 3-х до 15-ти балів і можливість побудувати «профіль емоцій».

Другий етап – підрахування узагальнених показників за групами емоцій: індекс позитивних емоцій (ІПЕ), за яким ми можемо визначити міру позитивного емоційного відношення особи до ситуації. Підрахунки складаються за сумою балів у трьох перших блоках базових емоцій за формулою:

$$\text{ІПЕ} = \sum \text{I, II, III (інтерес, радість, здивування)}.$$

Значення ІПЕ коливаються в межах від 9-ти до 45-ти балів.

Визначення рівня негативних емоційних компонентів особи до ситуації можна визначити за допомогою індексу гострих негативних емоцій (ІГНЕ). Підрахунки складаються за сумою балів у чотирьох наступних блоках базових емоцій:

$$\text{ІГНЕ} = \sum \text{IV, V, VI, VII (горе + гнів + відраза + презирство)}.$$

Значення ІГНЕ коливаються в межах від 12-ти до 60-ти балів.

Наступний блок репрезентує рівень особистісних переживань, які ми відносимо до тривожно-депресивного комплексу базових емоцій і визначаємо за індексом тривожно-депресивних емоцій (ІТДЕ). Цей індекс відображає рівень відносно стійких індивідуальних переживань у тривожно-депресивному комплексі емоцій. Підрахунки складаються за сумою балів у трьох останніх блоках базових емоцій:

$$\text{ІТДЕ} = \sum \text{VIII, IX, X (страх, сором, провина)}.$$

Бали ІТДЕ можуть коливатися в межах від 9-ти до 45-ти.

Інтерпретація даних «Шкали диференціації емоцій» здійснюється за загальними показниками і має певну градацію за кожним з наведених вище індексів (Табл. 2.1):

Таблиця 2.1

Міра емоційних переживань	ІПЕ	ІГНЕ	ІТДЕ
Слабка	≤19 балів	≤14 балів	≤11 балів
Помірна	від 20 до 28 балів	від 15 до 24 балів	від 12 до 20 балів
Виражена	від 29 до 36 балів	від 25 до 32 балів	від 21 до 30 балів
Сильна	> 36 балів	> 32 балів	> 30 балів

Також після визначення основних емоційних складових особистості можна провести якісний аналіз певних видів емоцій, які є визначальними в щоденній діяльності людини.

Отже, аналізуючи профіль емоцій людини, можна виділити основні емоційні компоненти і співвіднести їх з рівнем репрезентації інших наявних емоцій.

Наступну методику, використану у дослідженні, було розроблено в 1970 році американським психологом Ч. Спілбергером «Шкала ситуативної тривожності» в межах парадигми «Емоція як стан і стійка особова риса». Дана методика діагностики тривожності була адаптована Ю. Ханіним, тому в науковій літературі також зустрічається назва «Шкала Спілбергера-Ханіна». Варто зазначити, що в українській науковій літературі ця методика стала однією з перших валідних та широко розповсюджених для визначення компонентів ситуативної (реактивної) тривожності, оцінки міри диференціації емоційної напруги та стресу в особистості.

Отже, «Шкалу ситуативної тривожності» визначають за 20-ма монополярними шкалами [37]. Кожне коротке твердження позначає певне переживання тривожності, яке може виникати в особи у конкретній ситуації. Формулювання ознак ситуативної тривожності представлено як у вигляді прямих, так і зворотних тверджень.

Прямими твердженнями є: 3, 4, 6, 7, 9, 12, 13, 14, 17, 18; зворотними: 1, 2, 5, 8, 10, 11, 15, 16, 19, 20. Для оцінки міри ситуативної тривожності використовується чотирибальна шкала. Також варто враховувати, що кожній числовій градації шкали має відповідати вербальний еквівалент:

1 бал – «ні, це не так»;

2 бали – «напевно, так»;

3 бали – «вірно»;

4 бали – «дійсно вірно».

Інтерпретація результатів тесту за цією методикою здійснюється за розрахунками одного загального показника – індексу ситуативної тривожності (ІСТ), який вираховується за наступною схемою: різниця суми балів, які були отримані по прямих і зворотних шкалах і додавання поправочного коефіцієнту, рівному 50:

$ІСТ = (\sum \text{прямих відповідей} - \sum \text{зворотних відповідей}) + 50$, де

$\sum \text{прямих відповідей} = \text{твердження 3} + \text{твердження (тв.) 4} + \text{тв. 6} + \text{тв. 7} + \text{тв. 9} + \text{тв. 12} + \text{тв. 13} + \text{тв. 14} + \text{тв. 17} + \text{тв. 18}$;

$\sum \text{зворотних відповідей} = \text{тв. 1} + \text{тв. 2} + \text{тв. 5} + \text{тв. 8} + \text{тв. 10} + \text{тв. 11} + \text{тв. 15} + \text{тв. 16} + \text{тв. 19} + \text{тв. 20}$.

Загалом, отримані дані в ІСТ можуть коливатися в межах від 20-ти до 80-ти балів. Градація інтерпретації рівня ситуативної тривожності за ІСТ буде наступною (Табл. 2.2):

Таблиця 2.2

ІСТ < 30 балів	Низький рівень ситуативної тривожності
30 < ІСТ < 44 балів	Помірний рівень ситуативної тривожності
ІСТ > 45 балів	Високий рівень ситуативної тривожності

Отже, за «Шкалою ситуативної тривожності» Спілбергера-Ханіна можна визначити рівень тривожності особистості в певний проміжок часу, розрахувати середньогрупові показники ситуативної тривожності, проаналізувати та порівняти отримані дані за статевою, територіальною приналежністю, досвідом перебування у статусі ВПО (з 2014 або з 2022 року) тощо.

Результатом використання цієї методики є оцінка рівня тривожності серед досліджуваних, складання психологічних рекомендацій та корекції поведінки за потреби у психотерапевтичних групах або індивідуально тощо.

Наступною методикою, яку ми використали у представленому дослідженні стала шкала для самооцінки депресії, виявлення соматичних, психологічних, поведінкових та афективних симптомів, яка була розроблена у 1965 році в Університеті Дюка психіатром У. Зангом. За її використання науковцям вдалося провести первинну діагностику щодо можливого депресивного розладу особистості, анкетування надавало високу ефективність [34].

Опитування проходить за наступними критеріями: тест містить 20 тверджень, 10 з яких сформульовані у позитивному ключі, 10 відповідно в негативному. Відповіді респондента надають можливість визначити наявність одного з чотирьох рівнів депресивності. Оцінка кожного твердження відбувається за шкалою Р. Лайкерта від 1 до 4 (основа – відповіді «рідко», «іноді», «часто», «постійно»).

Результатами шкали є бали від 20-ти до 80-ти, розділені за чотирма критеріями: нормативний стан, легка, помірна чи важка депресія (Табл. 2.3).

Таблиця 2.3

Бали	Стан
20–49	Нормативний
50–59	Легка депресія
60–69	Помірна депресія
< 70	Важка депресія

Останньою методикою, до якої ми звернулися, стала шкала агресивності, розроблена в 1954 році психологами У. Куком та Д. Медлеєм [33, с. 28]. Це короткий опитувальник, який складається з 27 тверджень. Респондент надає відповіді за 6-бальною шкалою Р. Лайкерта.

Далі, отримані відповіді групуються за трьома шкалами.

Інтерпретація відповідей у бали відбувається за наступними критеріями: «зазвичай», «часто», «інколи», «випадково», «рідко» (Табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Варіанти відповідей	Бали
Зазвичай	6
Часто	5
Інколи	4
Випадково	3
Рідко	2
Ніколи	1

Наступним етапом є опрацювання пунктів опитувальника за шкалами: шкала цинізму, шкала агресивності та шкала ворожості (Табл. 2.5.):

Таблиця 2.5.

Шкала цинізму	1, 2, 3, 4, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 19, 20, 22
	<ul style="list-style-type: none"> - 65 балів і більше – високий показник; - 40-65 балів – середній показник з тенденцією до високого; - 25-40 балів – середній показник з тенденцією до низького; - 25 балів і менше – низький показник.
Шкала агресивності	5, 14, 15, 16, 21, 23, 24, 26, 27
	<ul style="list-style-type: none"> - 45 балів і більше – високий показник; - 30-45 балів – середній показник з тенденцією до високого; - 15-30 балів – середній показник з тенденцією до низького; - 15 балів і менше – низький показник.

Шкала ворожості	8, 13, 17, 18, 25
	<ul style="list-style-type: none"> - 25 балів і більше – високий показник; - 18-25 балів – середній показник з тенденцією до високого; - 10-18 балів – середній показник з тенденцією до низького; - 10 балів і менше – низький показник.

Призначенням даної методики є діагностика схильності до неявної агресивної та ворожої поведінки, визначення наявності можливої аутоагресії у досліджуваних групах ВПО.

У 3 розділі ми розглянемо емпіричні питання кваліфікаційної роботи, пов'язані з інтерпретацією результатів психологічного дослідження на основі зазначених вище психологічних методик та обраних методів математичної статистики.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

Отже, на наступному етапі кваліфікаційної роботи було оформлено психологічні методики: «Шкала диференціації емоцій» К. Ізарда, оцінка рівня ситуативної (реактивної) тривожності Спілбергера-Ханіна, самооцінка депресії за шкалою У. Занга, діагностика ворожості за шкалою Кука-Медлей та докладно описано інформацію щодо інструкцій. Представлені психологічні методики є адаптованими та широко використовуваними серед сучасних вітчизняних науковців в україномовному психодіагностичному дискурсі, тож можемо вважати їх валідними.

Після оформлення анкетувальних аркушів ми ознайомили з текстом анкет досліджувані групи ВПО – чоловіків та жінок віком від 30 до 45 років, які отримали статус внутрішнього переселенця в 2014 або в 2022 роках. Загалом у дослідженні взяло участь 60 осіб з 9 областей України, які через військові дії були вимушені змінити місце проживання.

Анкетування проводилося в межах інтернет-простору, на платформі Google Forms упродовж двох місяців – липня-серпня 2023 року. Після проведення експериментальної частини кваліфікаційної роботи ми зосередили увагу на зборі та аналізі отриманої інформації, формуванні проміжних результатів дослідження: діагностики домінантних емоцій, наявності депресивних симптомів, визначення рівня тривожності та агресії у ВПО.

РОЗДІЛ 3.

АНАЛІЗ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ ЕМОЦІЙНОЇ СФЕРИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ

3.1. Диференціація домінантних позитивних/негативних емоцій у внутрішньо переміщених осіб

Першою психологічною методикою використаною в роботі, стала диференціація домінантних позитивних/негативних емоцій у ВПО, яку ми досліджували за допомогою методики «Шкала диференціальних емоцій» К. Ізарда. Компактна і зручна в застосуванні «Шкала диференціальних емоцій» заповнює існуючий в прикладній психодіагностиці дефіцит засобів, що дозволяють отримати одномоментний зріз цілої палітри поточних емоційних переживань. Для оцінки актуального функціонального емоційного стану людини в конкретній життєвій ситуації подібний методичний інструмент незамінний, оскільки з його допомогою можуть бути проаналізовані афективні компоненти регуляції діяльності, відбиваючи особливості мотиваційних установок суб'єкта.

Обробка даних проводилася нами у 2 етапи. На першому етапі було підраховано оцінки по кожній з 10 базових емоцій. Отримані сирі дані ми порахували та розділили на 2 групи за категоріями: ВПО 2014 року та ВПО 2022 року.

Таким чином, ми отримали змогу побудувати «профіль емоцій» в наступному просторі координат: по осі абсцис були нанесені найменування (номери) базових емоцій, по осі ординат було отримано бальні оцінки по кожній з них. Створений порівняльний профіль ми представили у вигляді діаграми (Рис. 3.1.).

2014 рік и 2022 рік

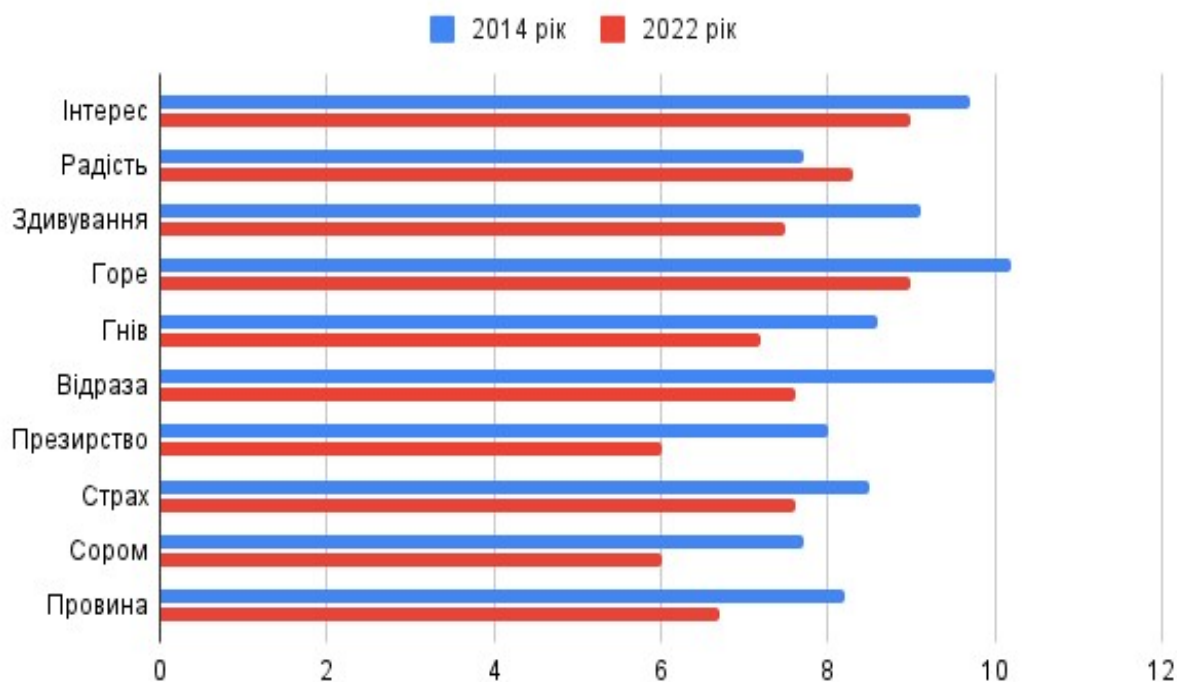

Рисунок 3.1. Порівняльний аналіз базових емоцій внутрішньо переміщених осіб

Таким чином, за допомогою побудованої діаграми ми визначили, що для ВПО як 2014, так і 2022 року є характерним наявність різного спектру емоцій: від інтересу, радості, здивування до горя, гніву, відрази, презирства, страху, сорому та провини. Також варто відзначити, що для досліджуваних груп ВПО 2014 року властива наявність більшого рівня емоційності, ніж для ВПО 2022 року: так, найбільш високі показники мають такі емоції як горе, відраза та інтерес, найнижчий показник – наявність радості та сорому. Скоріше за все, такі дані пов'язані із минулим досвідом вимушеного переселення у ВПО в 2014 році, для яких події 2022 року стали, звичайно, непередбачуваними, однак, ця група вже розуміла наслідки та тривалість вимушеного переселення, яке може очікувати на них знову: пошук нового місця проживання, втрата сталого образу життя та кола спілкування, яке було побудоване з «чистого аркушу» після 2014 року, втрата роботи тощо, до того ж події 2022 року стали більш масштабними та непередбачуваними: якщо в 2014 році небезпека локалізувалася лише в межах Донецької та Луганської області,

тепер під загрозою військового вторгнення та обстрілів опинилася уся територія України.

Щодо емоційного спектру ВПО 2022 року, можемо відзначити, що домінантними емоціями за результатами дослідження стали інтерес та горе (представлені у рівному відсотковому співвідношенні), на другому місці стоїть радість. Варто відзначити, що радість є єдиною емоцією, яка переважає у ВПО 2022 року, інші базові емоції за рівнем вираженості більше притаманні ВПО 2014 року. Можливо така особливість наявності високого рівня радості як емоції у ВПО 2022 року пов'язана із надією на скоріше позитивне завершення війни або повернення додому, успішними військовими операціями, які відбувалися у період першого року війни: звільнення частини Київської та Харківської області, м. Херсон та сотень селищ у Запорізькій, Херсонській та Донецькій області. Емоція радості у ВПО також може бути пов'язана із отриманням прибуткової роботи на новому місці, особистими обставинами (весілля, народження дитини, зустріч із рідними), волонтерською допомогою в отриманні житла та необхідних речей тощо.

Загалом, за діаграмою (Рис. 3.1.) можемо спостерігати велику амплітуду емоцій ВПО як 2014, так і 2022 року, тобто, емоційний вплив на людей був дуже сильний.

На другому етапі обробки даних ми підраховали узагальнені показники по укрупнених групах емоцій. Отримані результати ми також представили у вигляді діаграми (Рис. 3.2.):

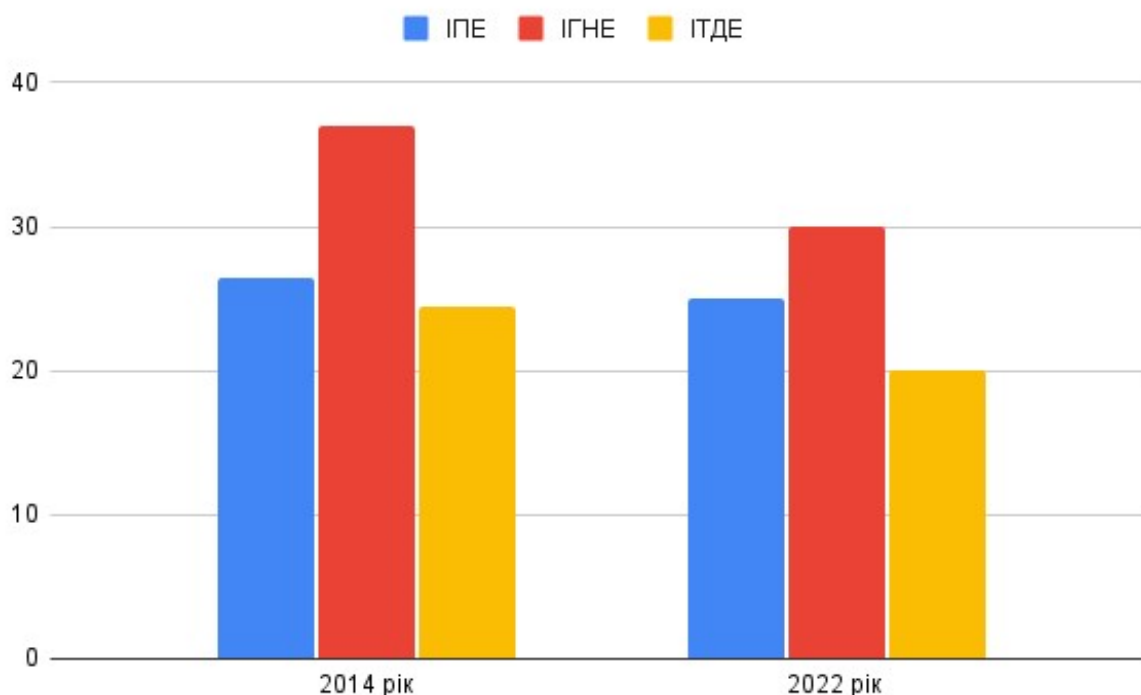

Рисунок 3.2. Рівень емоційних переживань внутрішньо переміщених осіб 2014 та 2022 року

В результаті дослідження рівня емоційних переживань ВПО 2014 та 2022 року, ми виявили, що індекс позитивних емоцій (ІПЕ) у ВПО 2014 (індекс: 26,5) та 2022 (індекс: 25) року характеризує помірний рівень позитивного емоційного відношення респондентів до поточної ситуації.

Індекс гострих негативних емоцій (ІГНЕ) відбиває загальний рівень негативного емоційного відношення суб'єкта до поточної ситуації. У ВПО 2014 (індекс: 37) він є сильним, а у ВПО 2022 року він є вираженим (індекс: 30).

Індекс тривожно–депресивних емоцій (ІТДЕ) відбиває рівень відносно стійких індивідуальних переживань тривожно–депресивного комплексу емоцій, що вказують на суб'єктивне відношення до поточної ситуації. У ВПО 2014 (індекс: 24,4) він є вираженим, а у ВПО 2022 року він є помірним (індекс: 20).

Отже, дослідивши диференціацію домінантних позитивних/негативних емоцій у ВПО ми можемо зробити висновок, що, здебільшого, у внутрішньо переселенців 2014 року, діапазон емоційного спектру є більш широким, порівняно з внутрішніми переселенцями 2022 року.

Також ми виявили індекс гострих негативних емоцій, який має високий рівень у ВПО 2014 року, в той час як у іншій вибірці він також є вираженим, хоча не так сильно.

3.2. Рівень ситуативної тривожності у внутрішньо переміщених осіб

Далі ми почали опрацювання рівня ситуативної тривожності, який досліджувався за допомогою шкали тривожності Спілбергера-Ханіна, її першої частини, яка містить 20 запитань. Дана методика була використана у кваліфікаційній роботі, з метою визначення рівня та диференціації ситуативної тривожності у ВПО різних груп.

За допомогою формули, яку зазначає автор методики, були підраховані результати та відповідно до ключа було інтерпретовано отримані дані. Таким чином, ми отримали результати по шістдесятьом досліджуванім, які розподілили на 2 групи: ВПО 2014 року та ВПО 2022 року. Далі ми розбили дані групи на 3 підгрупи відповідно до рівнів ситуативної тривожності: низького, помірного та високого. Варто зазначити, що для кожного рівня властиві свої особливості та характеристики.

Отримані результати ми представили у графічному вигляді (Рис. 3.4.), де визначили рівень ситуативної тривожності досліджуваних:

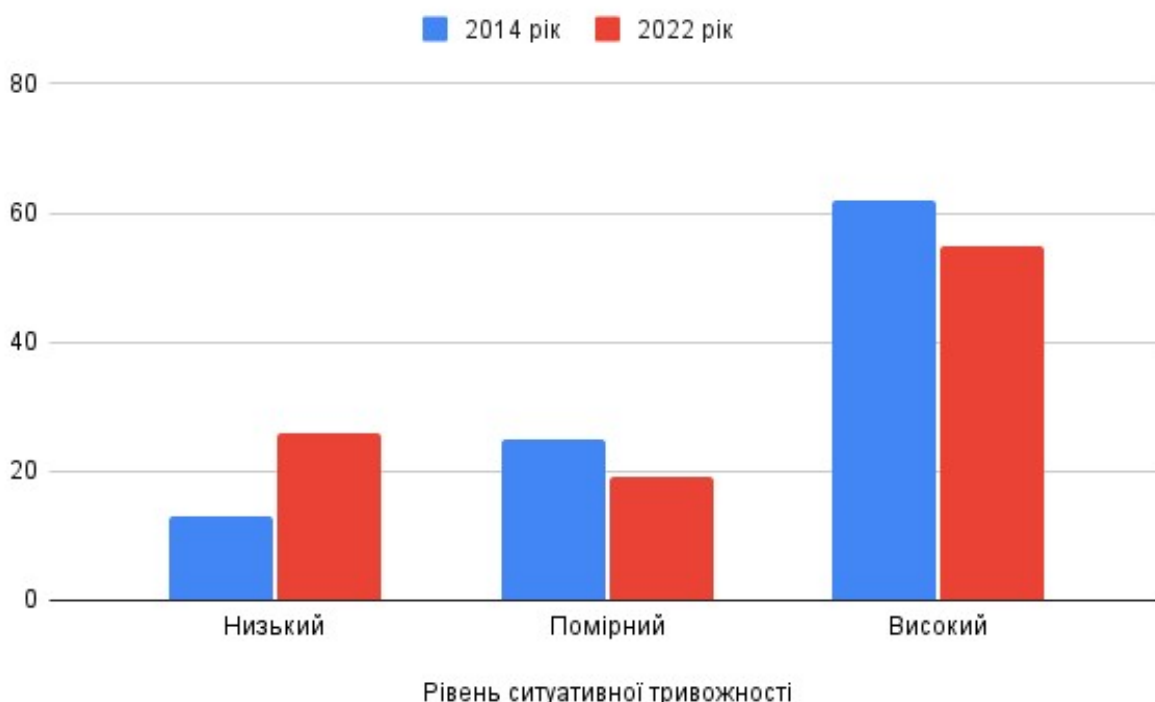

Рисунок 3.3. Рівень ситуативної тривожності досліджуваних

Отже, за результатами графіку було з'ясовано, що у досліджуваних обох груп переважає високий рівень тривожності, що свідчить про те, що ВПО сильно занепокоєні, емоційні, та знервовані. Надмірна тривожність у досліджуваних здатна перетворитися на хронічну, що є небезпечним фактором для емоційного здоров'я людини, призвести у майбутньому до невротичних станів або депресивних розладів, що супроводжуватися панічними атаками, порушенням харчової поведінки, безсонням та іншими психосоматичними симптомами. Для вирішення цієї проблеми ВПО мають звернутися за психологічною допомогою.

Для зручності опису та інтерпретації даних, всі результати було узагальнено та занесено до таблиці (Табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Рівень ситуативної тривожності досліджуваних

Рівень тривожності	Результати (%)	
	2014 рік	2022 рік
Низький	13	26
Помірний	25	19

Високий	62	55
---------	----	----

Таким чином, дані таблиці підтверджують у досліджуваних наявність високого рівня ситуативної тривожності, 62% у ВПО 2014 року та 55% у ВПО 2022 року. Такі високі показники можуть впливати на наявність невротичного конфлікту, емоційні і невротичні зриви, нав'язливі стани (типу обсесивно-компульсивного розладу(ОКР) виникнення психосоматичних захворювань тощо.

Помірний рівень ситуативної тривожності виявлено у 25% ВПО 2014 року та 19% ВПО 2022 року. Якщо зважати на те, що це $\frac{1}{4}$ частина досліджуваних, то даний показник також варто приймати до уваги. Адже, помірний рівень тривожності говорить про те, що у даної частини респондентів рівень ситуативної тривожності знаходиться в межах норми і вони не є надто емоційними та не сприймають вимушене територіальне переміщення і все, що з ним пов'язано як незворотність, неможливість повернутися до звичного стилю життя, можемо зробити припущення, що ця частина досліджуваних налаштована більш позитивно.

Низький рівень тривожності виявлено лише у 13% ВПО 2014 року та 26% ВПО 2022 року, що характеризує емоційний стан досліджуваних як депресивний, ареакивний, з низьким рівнем мотиваційного компотенту. Однак за умов в яких проводилося дане дослідження: активні військові дії на Сході та Півдні України, наявність військового стану на всій території нашої держави, постійна ракетна небезпека та велика кількість сповіщень щодо повітряної тривоги щодня такий показник є логічним.

Також мусимо зазначити, що в осіб, які мають низький рівень тривожності або взагалі в яких ця емоція відсутня за надзвичайних умов (в нашому дослідженні це війна РФ проти суверенності України) може відбуватися безсвідоме витіснення тривожності або її заміщення іншими емоціями як агресія, горе, провина тощо.

3.3. Рівень депресії у внутрішньо переміщених осіб

Наступним етапом кваліфікаційної роботи став аналіз рівня депресії та інтерпретація даних досліджуваних груп за шкалою У. Занга – самооцінка депресії,

тест, за допомогою якого можна виявити соматичні, психологічні, поведінкові й афективні симптоми цієї проблеми.

Обробка результатів здійснювалась на основі ключа методики. Підрахунок результатів дозволив нам виявити різні рівні протікання депресії або виявити те, що людина знаходиться у стабільному психічному стані. Ми розподілили дані двох вибірок з метою провести порівняльний аналіз за двома групами: дослідження рівня депресії у ВПО 2014 та 2022 року.

Отримані результати ми описали у вигляді таблиці (Табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Аналіз результатів дослідження рівня депресії у ВПО 2014 та 2022 року

Рівень	Отриманий результат (%)	
	2014 рік	2022 рік
Нормальний стан	36	41
Легка депресія	39	22
Помірна депресія	19	19
Тяжка депресія	6	18

В результаті аналізу результатів дослідження рівня депресії у ВПО ми можемо зробити висновок, що для 36% внутрішніх переселенців 2014 року та 41% ВПО 2022 року характерним є нормальний стан, тобто відсутність депресивної симптоматики, натомість у 39% ВПО 2014 наявна легка депресія, у внутрішніх переселенців 2022 року цей показник є нижчим і становить 22%. Цікаво, що за рівнем помірної депресії ми отримали однакові дані по двом досліджуваним групам ВПО – по 19%. Рівень тяжкої депресії (відзначимо, що це лише самодіагностика) наявний у 18% респондентів, які отримали статус ВПО у 2022 році, натомість у ВПО 2014 року цей показник є значно меншим – 6%.

Звичайно, депресія сьогодні є поширеним серйозним розладом психічного здоров'я людини на всій планеті. Її симптоми впливають на те, як особа почувається, мислить, справляється із щоденними справами, вступає у комунікацію

з іншими, виконує фізичну та розумову працю. На основі отриманих даних можемо відзначити, що депресивні прояви, наявні у ВПО вартують уваги та термінового звернення до психотерапевта.

Для наочності представлених результатів, представимо їх у вигляді діаграми (Рис. 3.4.)

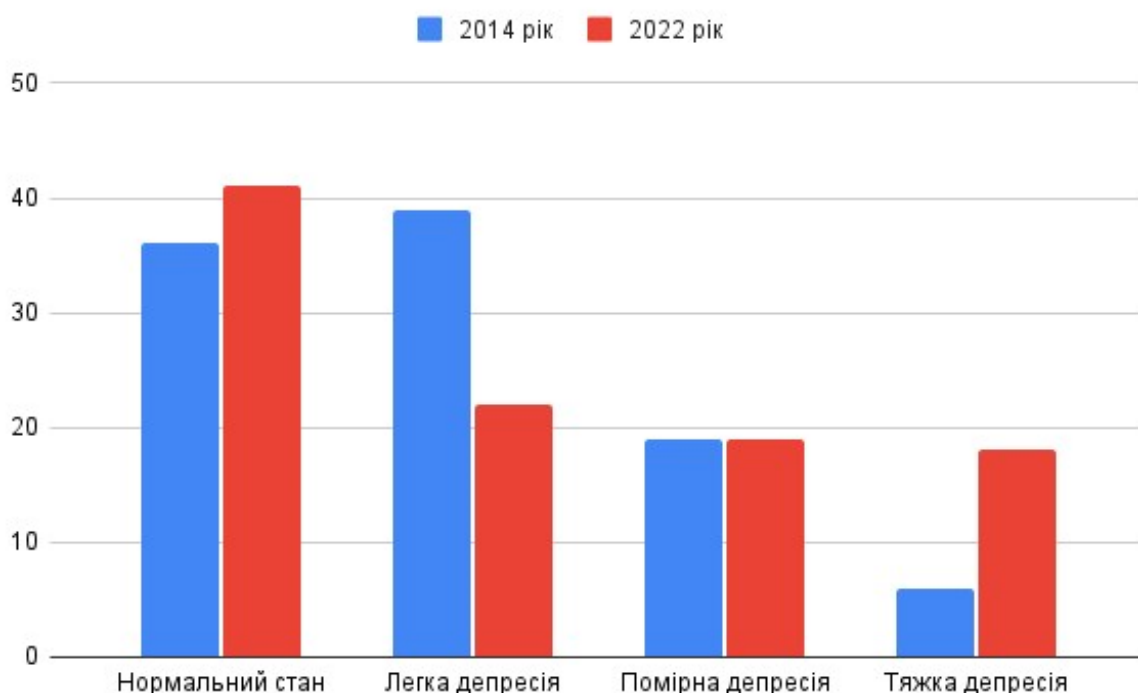

Рисунок 3.4. Дослідження рівня депресії у внутрішньо переміщених осіб 2014 та 2022 років

За допомогою представленої діаграми ми можемо зробити порівняльний аналіз двох груп ВПО. Тож, відзначимо, що в обох груп переважає нормальний стан, це є позитивним показником, проте, у частини досліджуваних, які відносяться до ВПО 2014 року спостерігається легка депресія, яку можна подолати за допомогою психологічних консультацій та власної мотивації до боротьби з цією проблемою.

3.4. Рівень ворожості (агресії) у внутрішньо переміщених осіб

Далі ми перейшли до аналізу та інтерпретації даних за школою ворожості (агресії). Ворожість – це комплекс афектів, що включає такі емоції: гнів, огиду та відразу. Рівень ворожості (агресії) у ВПО двох груп ми досліджували за допомогою шкали Кука-Медлей. Методика являє собою опитувальник, призначений для

діагностики схильності до ворожої та агресивної поведінки. За підсумками анкетування нам вдалося розрахувати рівень цинізму, агресії та ворожості.

Отже, напочатку роботи над цією шкалою ми знову розподілили досліджуваних за двома вибірками: ВПО 2014 та ВПО 2022 року.

Отримані результати ми представили у вигляді таблиці (Табл. 3.3).

Таблиця 3.3

Аналіз результатів дослідження ворожості (агресії) у ВПО 2014 та 2022 року

Рівень	Шкала цинізму		Шкала агресивності		Шкала ворожості	
	2014 рік (%)	2022 рік (%)	2014 рік (%)	2022 рік (%)	2014 рік (%)	2022 рік (%)
Високий	22	26	33	12	21	13
Середній з тенденцією до високого	16	19	19	28	18	12
Середній з тенденцією до низького	25	28	23	16	13	36
Низький	37	27	25	44	48	39

В результаті дослідження шкали цинізму за методикою Кука-Медлей було визначено наступні дані: високий показник має група ВПО 2022 року – 26%, у ВПО 2014 року цей показник є меншим на 4 одиниці і становить 22%. Середній показник з тенденцією до високого має 16% респондентів, що отримали статус ВПО в 2014 році та 19% ВПО 2022 року. Середній показник цинізму із тенденцією до

низького має 28% респондентів, що отримали статус ВПО у 2022 році та 25% ВПО 2014 року, низький рівень цинізму притаманний 37 % ВПО 2014 року та 27% ВПО 2022 року.

Отже, домінантними показниками цинізму за шкалою Кука-Медлей є низький рівень у ВПО 2014 року – 37% та середній рівень з тенденцією до низького у ВПО 2022 року – 27%. Тож, можемо зробити висновок про низький рівень цинізму в обох групах.

Далі ми проаналізували дані за шкалою агресивності за Куком-Медлеєм. Високий рівень агресії притаманний 33% ВПО 2014 року, що є доволі значним кількісним показником та у відсотковому співвідношенні має значний розрив із показником по ВПО 2022 року – 12%. Натомість дані за середнім показником з тенденцією до високого присутні у більшій кількості у ВПО 2022 року – 28%, у ВПО 2014 року цей показник є нижчим – 19%. Наступний рівень за шкалою – середній показником з тенденцією до низького, який притаманний 23% категорії ВПО 2014 року та 16% ВПО 2022 року. З великим розривом у відсотковому співвідношенні маємо дані по низькому рівню агресії – 44% у категорії ВПО 2022 року та 25% у ВПО 2014 року.

Отже, можна зробити висновок, що для ВПО 2014 року характерним є високий рівень агресивності – 33% та низький рівень для ВПО 2022 року – 44%. Також, ми відзначили, що вищим є рівень агресії у категорії ВПО 2014 року, що можливо пов'язано із досвідом перебування у статусі переселенця протягом 9 років, розумінням поняття «затяжна війна» та неготовністю знову сприймати втрату місця проживання та роботи, зміну кола спілкування, яке вибудовувалося упродовж тривалого часу.

Також ми не відкидаємо наявність агресії як емоції у ВПО в межах аутоагресії, що може бути взаємопов'язано із почуттям провини та комплексу «вцілілого», нездатністю контролювати власну реальність, страхом за своє життя та життя своїх близьких та знаходить втілення в агресивній поведінці по відношенню до себе.

Останнім в даній методиці є визначення рівня ворожості. Високий рівень ворожості простежується у 21% категорії ВПО 2014 року та 13% у ВПО 2022 року,

середній рівень ворожості з тенденцією до високого мають 18% ВПО 2014 року та 12% ВПО 2022 року. З великим розривом у відсотковому співвідношенні по двом досліджуваним групам маємо дані за середнім показником тривожності з тенденцією до низького: 13% – ВПО 2014 року та 36% – ВПО 2022 року. Низький рівень ворожості демонструють отримані дані по двом групам: 48% – ВПО 2014 року та 39% – ВПО 2022 року.

Отже, можемо зробити висновок, що рівень ворожості є однаково низьким у обох досліджуваних групах – 48% у категорії ВПО 2014 року та 39% у ВПО 2022 року.

Наступним у дослідженні став етап статистичної обробки отриманих даних, яка здійснювалась за допомогою двох методів математичної статистики, а саме відбувалася на основі аналізу кореляції Спірмена та U-критерія Манна-Уїтні, що розраховувався в межах порівняння по субшкалах.

Коефіцієнт кореляції рангу Спірмена є непараметричною мірою статистичної залежності між двома змінними. Він оцінює наскільки добре можна описати відношення між двома змінними за допомогою монотонної функції. Якщо немає повторних значень даних, то коефіцієнт Спірмена дорівнює 1 або -1 , це відбувається коли кожна змінна є монотонною функцією від іншої змінної. Коефіцієнт кореляції, як і будь-яке обчислення кореляції, підходить для безперервних та дискретних змінних, у тому числі порядкових.

Для отримання результату кореляції рангу Спірмена ми використали однакові перемінні для обох груп, а саме: в якості позитивних емоцій – інтерес, в якості негативних – горе.

Отримані результати ми представили у вигляді таблиці (Табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Аналіз рангової кореляції Спірмена

Перемінна	Значення
Інтерес	-0,193
Горе	-0,135

Виявивши рангову кореляцію Спірмена між емоційними складовими, ми отримали обернені значення зі знаком мінус: інтерес із значенням $-0,193$ та горе – із значенням $-0,135$, що вказує на зворотній напрямок зв'язку. В обох випадках ми можемо говорити про відсутність зв'язків між перемінними.

Однак обов'язковою умовою дослідження є визначення значимості отриманих зв'язків. Для цього ми скористалися таблицею рангової кореляції Спірмена критичних значень. За допомогою таблиці ми виявили, що отримані значення не перевищують критичного значення при рівні значущості $0,05$ та становлять $0,306$. Це означає, що кореляція між балами по інтересу та горю не являються статистично значущою.

Далі ми обчислили U-критерій Манна-Уїтні. Це непараметричний статистичний критерій, що використовується для оцінки різниці між двома вибірками за рівнем будь-якої ознаки вимірюваної якісно. Також цей критерій дозволяє виявити відмінності в значенні параметра між малими вибірками.

Використавши даний метод, ми можемо з'ясувати якою є зона значень, що перехрещуються між двома рядами – ранжованим рядом значень параметра в першій вибірці і таким же в другій вибірці. Таким чином, чим меншим є значення критерію, тим імовірніше, що відмінності між значеннями параметра у вибірках є достовірними.

Для проведення даного аналізу ми обрали значення тривожності респондентів, адже попередній підрахунок вказував на те, що обом групам досліджуваних є притаманний високий рівень тривожності, що може мати небезпечні наслідки для їхнього ментального здоров'я.

Аналогічним чином ми спочатку присвоїли ранг кожному значенню та обчислили коефіцієнт Манна-Уїтні.

Отримані результати представлено у вигляді таблиці (Табл. 3.5).

Таблиця 3.5

Аналіз U-критерія Манна-Уїтні

Назва значення	Значення
n1 (2014 рік)	30
T1 (2014 рік)	999,5
n2 (2022 рік)	30
T2 (2022 рік)	830,5
U-фактичне	365,5

Таким чином, ми отримали U-критерій, який дорівнює значенню 365,5. Математика тесту Манна-Уїтні заснована на наступному простому спостереженні: реальна різниця між двома умовами повинна призводити до того, що оцінки в одній вибірці, як правило, перевищують оцінки в іншій вибірці. У нашому дослідженні ми визначили, що значення T1 значно перевищують значення T2: 999,5 та 830,5. Тобто, ми можемо говорити про відмінність між вибірками саме в аспекті тривожності.

Також ми звернули увагу на значимість отриманих зв'язків. Для цього нам потрібно було скористатися таблицею критичних значень.

Отже, за допомогою таблиці ми виявили, що отримані значення не перевищують критичного значення при рівні значущості 0,05 та становлять 0,202. Це означає, що значення являються статистично значущими.

Таким чином, ми можемо підсумувати, що проведення кореляційного аналізу Спірмена надало нам змогу виявити відсутність зв'язку між перемінними, а за допомогою критерія Манна-Уїтні нам вдалося дізнатися, що у ВПО 2014 року рівень тривожності є вищим, ніж у ВПО 2022 року.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

У 3 емпіричному розділі ми здійснили комплексний аналіз за підібраними психологічними методиками та методами математичної статистики з метою визначення та порівняння домінантних емоційних патернів та превалюючих негативних станів за наявності (тривожність, депресивність та ворожість) у ВПО двох груп – 2014 та 2022 років.

Отже, можемо зробити висновок, що у досліджуваній групі ВПО 2014 року прослідковується більша емоційна наповненість у негативному плані, ніж у осіб, які отримали статус ВПО у 2022 році. На нашу думку, це може бути пов'язано з ефектом несподіваності, тобто, особи, які зіткнулися із проблемою вимушеного переселення у 2022 році, на відміну від ВПО 2014 року, ще не були емоційно готові та налаштовані на подальші затяжні військові дії та втрату звичного укладу життя.

Значна частина досліджуваних як ВПО 2014 року, так і ВПО 2022 року відчуває сильну тривожність, що показали результати сформованої діаграми, і потребує психологічної чи психокорекційної допомоги фахівців, адже, переживаючи протягом тривалого часу тривожність, в особи можуть розвинути серйозні психосоматичні проблеми, часті нервові та емоційні зриви, панічні атаки, розлади сну та харчової поведінки, поява симптомів депресії, що у перспективі може призвести до адиктивної чи навіть суїцидальної поведінки.

Отримані результати стосовно депресії свідчать про низький рівень цієї проблеми в обох досліджуваних групах, однак є невеликий відсоток осіб, які позначили в тестуванні такі відповіді, за якими можна визначити наявність тяжкої депресії, на що варто приділити увагу та звернутися за допомогою до психотерапевта.

Результати за шкалою Кука-Медлей свідчать про низький рівень ворожості та цинізму в обох групах, однак ВПО 2014 року мають вищий відсоток агресії ніж ВПО 2022 року, можемо припустити, що дана особливість пов'язана також із наявним негативним попереднім досвідом вимушеної міграції.

Отримані дані використаних у роботі методів математичної статистики свідчать про наявність вищого рівня тривожності у ВПО 2014 року на відміну від ВПО 2022 року (можливі причини такої різниці ми описали вище).

ВИСНОВКИ

1. У представленій кваліфікаційній роботі було розглянуто особливості функціонування емоційної сфери індивіда за різними науковими концептами та теоріями: К. Ізарда, К. Ясперса, Дж. Беррі, В. Вілюнаса, В. Вундта, Д. Ханта та інших. Наукові розвідки згаданих авторів було використано у вивченні емоційного спектру на прикладі ВПО двох груп: осіб, які отримали цей правовий статус у 2014 році та осіб, які опинилися у категорії ВПО у 2022 році внаслідок повномасштабного вторгнення РФ в Україну. Також було теоретично проаналізовано психологічні особливості ВПО, соціальні виклики з якими зіштовхується особистість в умовах міграції та адаптації на новому місці, стадії переживання горя за Е. Кюблер-Росс, можливість появи «культурного шоку» за К. Обергом та ризик фрустрації.

2. Досліджуючи виразність базових емоційних станів у досліджуваних групах за методикою К. Ізарда, було визначено, що для двох категорій осіб притаманні усі 10 емоцій: інтерес, радість, здивування, горе, гнів, презирство, відраза, страх, сором та провина, однак, за результатами побудованої діаграми ми відзначили вищу амплітуду коливань емоцій у ВПО 2014 року, найвищий показник для цієї групи – емоція горя, найнижчий – емоція радості. У ВПО 2022 року ці дані дещо відрізняються – найвищими показниками з однаковим відсотком стали емоції горя та радості, найнижчим – презирство. Також ми визначили домінування індексу гострих негативних емоцій в обох групах: у ВПО 2014 року цей індекс дорівнює 37 та є сильним, у ВПО 2022 року він є вираженим та дорівнює 30.

Досліджуючи кореляцію між двома домінантними емоціями «інтерес» та «горе» у двох вибірках ВПО за аналізом Спірмена, було визначено, що кореляція між балами не є статистично значущою, як наслідок, відсутність зв'язків між перемінними.

3. Досліджуючи рівень тривожності у ВПО на основі психологічної методики Спілбергера-Ханіна, ми отримали дані, що свідчать про високий рівень ситуативної (реактивної) тривожності: 62% у ВПО 2014 року та 55% у ВПО 2022 року. Ці дані

були підтвержені аналізом U-критерія по Манну-Уїтні за допомогою якого ми також визначили відмінність між вибірками саме в аспекті тривожності: в осіб, що мають статус ВПО з 2014 року цей показник є значно вищим, ніж у ВПО 2022 року.

4. Під час визначення рівня депресії за шкалою У. Занга (самооцінка депресії) ми отримали позитивні результати: для більшості ВПО обох груп є характерним нормальний стан – відсутність депресивних симптомів: 36% – ВПО 2014 року та 41% – ВПО 2022 року. Також ми відзначили рівні результати в групах ВПО за кількісним показником «помірна депресія» – по 19%. На основі отриманих даних самодіагностики по «тяжкій депресії» можемо відзначити, що результати групи ВПО 2014 року є нижчими – 6% за ВПО 2022 року – 18%, що свідчить про важливість звернення до фахової психологічної допомоги цим особам.

5. В результаті дослідження рівня агресії (ворожості) за методикою Кука-Медлей ми отримали наступні результати: рівень цинізму є однаково невисоким в обох досліджуваних групах та становить 37% у ВПО 2014 року та середній рівень з тенденцією до низького у ВПО 2022 року – 27%. Натомість дані за визначенням ступеню агресії різняться у вибірках: високий рівень агресії демонструють дані ВПО 2014 року – 33%, у ВПО 2022 року доміантним є середній показник з тенденцією до високого – 28%. За результатами визначення рівня ворожості ми отримали низькі дані в обох досліджуваних групах – 48% у категорії ВПО 2014 року та 39% у ВПО 2022 року.

Отже, тривале перебування громадян України в статусі «внутрішньо переміщена особа», невизначеність майбутнього та повторення політичного сценарію 2014 року є, на нашу думку, головними причинами високого рівня емоційності, доміантності індексу гострих негативних емоцій, високого рівня агресії у ВПО 2014 року. Сьогодні обидві категорії переселенців як 2014, так і 2022 року потребують соціальної захищеності та психологічної підтримки для адаптації та повернення до нормативного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ

1. Бьют К. А. Особливості депресивних станів у ВПО від початку війни в Україні. XVIII International Scientific and Practical Conference & quot; Theoretical and Applied Aspects of the Development of Science & quot;,. Bilbao, Spain. May 09-12, 2023. С. 373–375.
2. Вавриш М. И. Общая психология. Учебное пособие/2-ге издавна., испр. и доп. К.: «Центр учебной литературы», 2007. 968 с.
3. Військовий конфлікт як фактор переміщення; 20 перших країн. Дані Internal Displacement Monitoring Centre та World Bank. URL: rf.ua/content/files/dp-2015-7.pdf (дата звернення: 20.05.2023).
4. Влада знала про підготовку російського вторгнення, тільки чекали 22 лютого – Данілов. Українська правда. 14 квітня 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2022/04/14/7339607/> (дата звернення: 15.06.2023).
5. Внутрішньо переміщені особи / УВКБ ООН (The UN Refugee Agency). URL: <http://unhcr.org.ua/uk/novini/novyny/1293-vnutrishno-peremishcheni-osobi> (дата звернення: 18.05.2023).
6. Галієва О. М. Диференціація понять «тривога» та «тривожність» // *Психологія та соціальна робота*. Київ, 2019. Т. 24. № 1 (49). С. 32–48.
7. Гуд Г. О. Емоційна сфера особистості: теоретико-методологічний аспект дослідження. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Том XIV: Методологія і теорія психології. Вип. 1. Київ-Ніжин, 2018. 353 с.
8. Гуляєва А. С. Психологічні особливості вимушеного переселення. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Проблеми сучасної психології. Кам'янець-подільський, 2017. Вип. 37. С. 66–75.
9. Дмитріюк Н. С. Вплив емоцій на формування та становлення особистості. *Проблеми сучасної психології*, 2010. №8. С. 261–271.

10. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20.10.2014.
11. Закон України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18> (дата звернення: 07.05.2023).
12. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях / В. Л. Зливков, С. О. Лукомська, О.В. Федан. К. : Педагогічна думка, 2016. 219 с.
13. Зубцов Д. Депресія: визначення та симптоматика // Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. Слов'янськ, 2016. № 1 (16). С. 77–81.
14. Ізард К. Шкала диференціальних емоцій. URL: https://stud.com.ua/124958/psihologiya/shkala_diferentsialnih_emotsiy (дата звернення: 18.06.2023).
15. Каламаж Р. В. Когнітивно-стильовий вимір у психологічних дослідженнях // Наукові записки. Серія «Психологія і педагогіка». Острог, 2012. С. 32–40.
16. Кердивар В. В. Психологічні особливості агресивності у внутрішньо переміщених осіб зі східних областей України / Проблеми екстремальної та кризової психології. № 2(2). Харків, 2021. С. 18–25.
17. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості / Т. С. Кириленко. К.: Либідь, 2007. 256 с.
18. Костюк А. В. Емоційний інтелект та шляхи його розвитку // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2014. Вип. 2(1). С. 85–89.
19. Кравчук С.Л. Особливості психологічних детермінант агресивних проявів особистості: дис. ... канд. психол. наук. К., 2002. 239 с.
20. Кривенко Ю. Глобалізаційний контекст міграційних процесів в Україні: дис. ... канд. філос. наук : 09.00.03. Київ, 2012. 185 с.
21. Кризові стани в сучасних умовах: діагностика, корекція та профілактика / Під ред. проф. Л. М. Юр'євої. К. : Видавництво ТОВ «Галерея Принт», 2017. 174 с.
22. Лазебник І. В. Особливості діагностики і лікування тривожних розладів у психосоматичних пацієнтів. // Український науково-дослідний інститут

соціальної й судової психіатрії та наркології МОЗ України. Т.14, № 1(50), 2010. С. 41–48.

- 23.Мазоха І. С. Аналіз теоретико-емпіричних досліджень феномена агресії та агресивності // Наука і освіта : наук.-практ. журнал. 2011. № 1. С. 59–62.
- 24.Методи вивчення емоційної сфери людини. Психологіс. Енциклопедія практичної психології. URL: <http://psychologis.com.ua/2-264.htm> (дата звернення: 12.08.2023).
- 25.Міністерство Соціальної політики України. Внутрішньо переміщені особи. Інформація для переміщених осіб: веб-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 03.05.2023).
- 26.Мішина О. В. Путятін Г. Г. Депресивні розлади і ризик суїцида українського населення внаслідок російської агресії. IV International Scientific and Practical Conference & quot; Discusson and Development of Modern Scientific Research & quot; Helsinki, Finland. October 18–21, 2022. С. 261–264.
- 27.Мойсеєва О. Е. Історико-психологічний аналіз феномену агресії. Збірник наукових праць. Психологічні науки. К., 2013 р. Т. 2. Вип. 10 (91). С. 211–216.
- 28.Омельченко І., Лушак, О., Грищук, Ю., Юрків Н. Поширеність та фактори ризику депресії серед внутрішньо переміщених осіб в Україні: кроссекційне дослідження / BMC Public Health. Вип. 19 (1). 2019.
- 29.Оцінка потреб внутрішньо переміщених осіб в Україні та послуг для них. МГО «Соціальні ініціативи з охорони праці та здоров'я». К., 2015. 11 с.
30. Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України: посіб. для практиків соціальної сфери / Л. А. Мельник та ін.; за ред. Л. С. Волинець. Київ: Калита, 2015. 72 с.
- 31.Роменець В. А. Історія психології ХХ століття: навч. посібник / В. А. Роменець, І. П. Маноха. К.: Либідь, 1998. 992 с.
- 32.Спринська З. В. Психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. № 6. С. 50–56.

33. Степанюк О., Мельниченко О. Методичний посібник для фахівців, які впроваджують типову програму для кривдників: Збірник практичних матеріалів. Київ, 2020. 132 с.
34. Тест на депресію. Шкала Занга. URL: <https://psyhosoma.com/uk/test-na-depressiyu-shkala-zanga/> (дата звернення: 19.07.2023).
35. Українська психологічна термінологія: словник-довідник. За ред. М.-Л. А. Чепи. К.: ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2010. 302 с.
36. Шакар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2005. 640 с.
37. Шкала тривоги Спілбергера (STAI). Депресія. URL: <https://mozok.ua/depressiya/testy/item/2703-shkala-trivogi-splbergera-STAI> (дата звернення: 16.05.2023).
38. Asanov Noha A.-M., Asanov I., Buenstorf G. Mental Health and Stress Level of Ukrainians Seeking Psychological Help Online. URL: <https://doi.org/10.1101/2022.08.19.22278660> (дата звернення: 29.05.2023).
39. Berry J.-W. Immigration, Acculturation and Adaptation. Applied Psychology: An International Review. Ontario, 1997. 46 (1). P. 5–68.
40. Freud S. Inhibitions, Symptoms and Anxiety // The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XX (1925–1926): An Autobiographical Study, Inhibitions, Symptoms and Anxiety. The Question of Lay Analysis and Other Works. London, 1959. P. 75–176.
41. Henkelmann, J. R., Deckers C., Jensen K., Shahab M., Elzinga B., Molendijk M. Anxiety, depression and post-traumatic stress disorder in refugees resettling in high-income countries: systematic review and meta-analysis. Review BJPsych open. 6(4). 2020. 8 p.
42. Hume D. (2006). A Treatise of Human Nature. 2006. 431 p.
43. Jaspers K. General psychopathology. Chicago: University of Chicago Press, 1963. 922 p.
44. Redfield R., Linton R. and Herskovits M. Memorandum for Acculturation. American Anthropologist, Vol. 38. 1939. P. 149–152.

45. Schacter D.-L., Gilbert D.-L. Psychology. Second edition. New-York: Worth Publishers. p. 310.
46. Scherer, K.-R. What are emotions? And how can they be measured? // *Social Science Information*. Vol. 44 (4). 2005. Pp. 693–727.
47. Stages of Death. URL: <https://study.com/learn/lesson/stages-of-death-kubler-ross.html> (дата звернення: 18.05.2023).
48. Triandis H. C. Culture and social behavior. New York, 1994. 330 p.
49. UNHCR. Ukraine Situation Flash Update #20. data2.unhcr.org. URL: <https://data.unhcr.org/en/documents/download/94138> (дата звернення: 15.06.2023).

Анотація. Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню психологічних особливостей емоційної сфери внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Базуючись на теоретичних та емпіричних методиках дослідження було підтверджено превалювання індексу гострих негативних емоцій, високого рівня ситуативної тривожності та агресії у ВПО першої групи (2014 року). Отримані статистичні дані є актуальними для подальшого дослідження емоційної сфери внутрішніх переселенців, критичної рефлексії та створення умов для подолання таких емоційних проблем як депресія, тривожність та агресія, що сприятиме адаптації до нормативного життя цієї категорії населення.

Ключові слова: емоції, тривожність, депресія, агресія, внутрішньо переміщена особа.

Аннотация. Квалификационная работа посвящена исследованию психологических особенностей эмоциональной сферы внутренне перемещенных лиц (ВПЛ). Основываясь на теоретических и эмпирических методиках исследования, было подтверждено превалирование индекса острых негативных эмоций, высокого уровня ситуативной тревожности и агрессии в ВПЛ первой группы (2014 года). Полученные статистические данные актуальны для дальнейшего исследования эмоциональной сферы внутренних переселенцев, критической рефлексии и создания условий для преодоления таких эмоциональных проблем как депрессия, тревожность и агрессия, что будет способствовать адаптации к нормативной жизни этой категории населения.

Ключевые слова: эмоции, тревожность, депрессия, агрессия, внутренне перемещенное лицо.

Abstract. The qualification work is devoted to the study of psychological features of the emotional sphere of internally displaced persons (IDPs). Based on theoretical and empirical research methods, the prevalence of the index of acute negative emotions, high level of situational anxiety and aggression among IDPs of the first group (2014) was confirmed. The obtained statistical data are relevant for further researches in the emotional sphere of internally displaced persons, critical reflection and creation of conditions for

overcoming such emotional problems as depression, anxiety and aggression, which will contribute to adaptation to the normative life of this population category.

Key words: emotions, anxiety, depression, aggression, internally displaced person.